

Urednik
Zoran Hamović

Likovni urednik
Svetlana Volic

Fransoa Šobe, Loren Marten

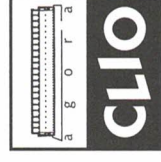
MEĐUNARODNI KULTURNI ODNOSI

Istorija i kontekst

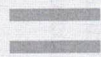
© Clio, 2014. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.
Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati,
preštampavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji način
prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na
drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima biti
distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala:
François Chaubet, Laurent Martin
Histoire des relations culturelles dans le monde contemporain
Copyright © Armand Colin Publisher, 2011

Prevela s francuskog
Milica Šešić

Beograd, 2014

POLITIKA I KULTURA

Sistem međunarodnih kulturnih odnosa

Većina velikih zemalja u XX veku primenjuje instrumente globalne spoljne kulturne politike koje možemo nazvati i „kulturnom akcijom prema inostranstvu”. U njih istovremeno ubrajamo javne („kulturna diplomatija”) i privatne aktere koji imaju veoma različite političke i kulturne uloge: od velikih filmskih kuća, do velikih transnacionalnih organizacija poput američkih filantropskih fondacija. Politička upotreba kulture u širem smislu (velika dela humanističke kulture, kao i norme i produkcije antropološke kulture svojstvene određenoj zemlji) ima tri cilja: istraživanje mogućnosti mirovne saradnje, potvrđivanje prepoznatljivosti identiteta i, naročito, želja za ispoljavanjem uticaja.

Teškoće pri analiziranju ovih odnosa javljaju se usled velikog broja aktera koji su uključeni u njih. Mi smo ih ovde grupisali u tri velike funkcionalne kategorije: zvanične organizacije, nezvanične organizacije i mreže. Štaviše, za političku akciju XX veka bile su karakteristične dve velike struje: porast državnog uticaja, s jedne, i delatnost nevladinog sektora, s druge strane. Prva stavlja akcenat na važnu ulogu pojedinih država i njihov sofisticirani sistem kulturne akcije; druga je vezana za razvoj međunarodne svesti¹ prevashodno nastale usled trauma iz dva svetska rata, koju su istovremeno podržavale nove međunarodne kulturne organizacije (Međunarodna komisija za intelektualnu saradnju Društva naroda 1922. i Unesko 1946. godine), kao i brojne

¹ Akira Iriye, *Cultural Internationalism and world order*, The Johns Hopkins University Press, 1997.

nezavisne transnacionalne mreže. Međutim, protivrečnost između ova dva pokreta bila je očigledna jer su države želele da iskoriste rad međunarodnih kulturnih organizacija, kao i angažman nezavisnih aktera u sopstvene svrhe. Ovaj „realistični” princip (želja za moći) međunarodnih odnosa generalno se može primeniti na polje kulturnih odnosa gde interes države, i tu kao i u drugim domenima, ostaje važan princip funkcionisanja međunarodnog života. Drugi problem tiče se definisanja granica između „kulturne akcije” (kulturne razmene proizvode sopstvene istine bez obzira na propagandu) i politike informisanja nazvane „javna diplomatija”, koja je nastojala da na direktniji način utiče na javnost istovremeno koristeći kulturu (knjige, umetnička dela) i masovne medije. Velikim delom formiran u kontekstu hladnog rata kao vešt način da se zaobiđe termin propaganda, pojam „javna diplomatija” je za pedeset godina sve više napredovao; poput „kulturne akcije”, nastoji da se sa više pažnje i poštovanja odnosi prema stranom javnom mnjenju. No, potreba da utiče na *Drugog* što je brže moguće mnogo je izražena nego u „kulturnoj akciji” koja ima dugoročne ciljeve. Moglo bi se reći da javna diplomatija više predstavlja politiku „dokumentacije”, dok kulturna akcija ima za cilj politiku „kulturnog susreta”. U oba slučaja, međutim, reč je o izgradnji poverenja i kredibiliteta u nekom srednjem, pa čak i dugoročnom periodu; cilj oba slučaja je da se dopre do šire javnosti (van diplomatije), a akteri iz nevladinog sektora uključeni su rame uz rame sa zvaničnim akterima. Postoji pak jedna važna razlika: spoljašnja kulturna akcija neke zemlje odvojena je od unutrašnjeg političkog i kulturnog života, za razliku od javne diplomatije koja povezuje ova dva elementa.² Čini se da je ovo razmišljanje danas ipak sve manje održivo. Tako restriktivne politike davanja viza umetnicima i profesorima iz Afrike ili sa Bliskog istoka koji žele da dođu u Francusku ima ozbiljne posledice po francusku spoljnu kulturnu akciju u ovim državama (videti peto poglavlje i francusku kofone zemlje). Na tom planu javna diplomatija ostvarila je suštinsku konzistentnost, koju kulturna akcija prvobitno nije imala.

² Ovo poređenje smo preuzeli iz: Jan Melissen, *The New Public Diplomacy: between theory and practice. Soft power in international relations*, London, Palgrave MacMillan, 2005, str. 3–27.

Države i međunarodne kulturne organizacije. Zvanični odnosi

Države, diplomatija i kulturni odnosi

Još od renesanse kultura je za pojedine države predstavljala još jedno sredstvo za postizanje političkih ciljeva (naročito usled velike etničke konkurencije između italijanskih gradova). Međutim, tek će XX veku pojedine zemlje pokrenuti projekat i administraciju (uglavnom kroz ministarstva spoljnih poslova) usmerene na međunarodnu kulturnu politiku. Do tada su samo privatna lica i institucije pružali znanja i veštine, poput istoričara Karla Lamprehta (1856–1911) u Nemačko, geografa Pjera Fonsena (1841–1916), osnivača Francuske alijanse 1883. inicijatora moderne francuske kulturne diplomatije (univerzalizan francuskog jezika i kulture i uvođenje novih načina angažovanja političarima i poslanja knjiga ili predavača), kao i određenih španskih intelektualaca grupljenih pre 1914. oko profesora Amerika Kastr (1885–1972)⁴, koji su definisali trostruki španski kulturni projekat XX veka (pomoć u nastanku decu imigranata, promovisanje španske kulture u svetu, podrška „generalnom amerikanizmu”).

Ova međunarodna kulturna politika postaje, međutim, zvanična javna politika kao takva tek pre u Evropi u periodu između dva rata, a potom krajem tridesetih u Sjedinjenim Državama. U tom pogledu Francuska igra ulogu modela jer je prva u svetu, još početkom XX veka, razvila niz državnih kulturnih institucija (instituti, škole i gimnazije), formivši *ad hoc* administraciju u Parizu (manjih razmera).⁵

³ François Chaubet, *La Politique culturelle française et la diplomatie de la langue. L'Alliance française dans le monde (1883–1945)*, Paris, L'Harmattan, 2006.

⁴ Videti u: Denis Rolland, Lorenzo Rodó, Eduardo Gonzales, Antonio Nino, Miguel Rodriguez, *L'Espagne, la France et l'Amérique Latine. Politiques culturelles, propagandes et relations internationales*, Paris, L'Harmattan, 2001, str. 38 i dalje.

⁵ François Roche i Bernard Dauvin, *Histoires de diplomatie culturelle des origines à 1995*, Paris, La Documentation Française, 1995.

Kao što su određeni moćni italijanski gradovi (Firenca, Venecija) između 1500. i 1700. u potpunosti iskoristili kulturu kao instrument moći, Francuska je primenila istu politiku, kako pre 1870, tako i nakon 1918. godine, u želji da svojim kulturnim dostignućima nadomesti vojne nedostatke pre 1870, a ekonomske i demografske nakon 1918. godine. Ovaj francuski „model” uspostavljen posle 1918, koji su pažljivo pratili konkurentne države (naročito Nemačka i Španija), bio je često ponašan u Evropi u međuratnom periodu. Od tog trenutka korišćenje kulture od strane država postaje sve češće i sve intenzivnije tokom čitavog XX veka. Nakon Drugog svetskog rata nastaju brojni projekti u domenu kulturne diplomatije, kako u Sjedinjenim Državama, tako i u Sovjetskom Savezu. Karakteristično je da je hladni rat, posle 1953, uveliko predstavljao sukob kultura (videti sedmo poglavlje).

Hronologija i strukture državnih međunarodnih kulturnih administracija

Ključna uloga (ali svakako ne i isključiva) diplomatskih struktura u kulturnoj diplomatiji XX veka

Ne samo kao podrška nekim prestižnim naučnim institutima osnovanim u XIX veku (poput francuskih škola u Atini i Rimu 1846. i 1875. godine), moderna kulturna diplomatija nastala je iz želje da rukovodi i pomogne svojim brojnim školama osnovanim u inostranstvu nakon velike migracije više od pedeset miliona Evropljana između 1850. i 1914. godine. U njima su na maternjem jeziku učila deca imigranata (iz Italije, Nemačke i Francuske) i/ili deca iz lokalne zemlje (naročito je Francuska uključivala u svoje škole i decu lokalnih elita). Italija je tako direktno finansirala osamdeset škola 1900. godine (u Mediteranskom basenu) i subvencionisala 190 institucija po celom svetu (naročito u Južnoj Americi). Što se tiče Francuske, od 1842. finansirska pomoć lazarističkoj školi u Anturi (Liban) predstavljala je početak sistematične francuske kulturne diplomatije, koja se u drugoj polovini XIX veka suštinski oslanjala na zajednice profesora francuskog katoličanstva na Mediteranu, poput osnivanja katoličke organizacije Dela Orijenta 1854. godine (škole i bolnice kojima su rukovodile francuske

institucije). Otvaranje ovih škola omogućilo je da se italijanski jezik potisne na ovom području nakon 1860. godine.

Početkom XX veka počinju da se razvijaju državne birokratije, poput Službe za obrazovanje u Nemačkoj 1906. i te iste inicijative u Francuskoj 1909. godine. Prvi svetski rat (videti sedmo poglavlje) i potrebe propagande (budžet Dela Orijenta udvostručio se u Francuskoj) ubrzale su izgrađivanje svesti o neophodnosti jačanja ovih još mladih administracija, a istovremeno ih je i oslobodio poštovanja shema ratne propagande. Služba za francuske poslove u inostranstvu osnovana je 1920. sa četiri odeljenja: Odeljenje za univerzitete i škole (80% kulturnih fondova ministarstva 1921. i 90% 1933. godine), Umetničko i književno odeljenje, Odeljenje za raznovrsne delatnosti (poput Francuske alijanse) i Odeljenje za imidž, turizam i sport. U isto vreme, prateći njen primer, u Nemačkoj i Španiji osnovane su organizacije Abteilung 6, Auswärtiges Amt i Kancelarija za španske kulturne odnose (1921). U Italiji je 1920. takođe osnovana opšta direkcija za škole u inostranstvu, a naročito se u Rimu osniva sve više istraživačkih instituta u geografskim zonama koje je italijanska diplomatija smatrala značajnim, poput Instituto per l'Europa orientale i Instituto per l'Oriente 1921, pod rukovodstvom Amadea Đaninija, koji se nalazio na raskršnici između diplomatije i naučnog miljea.⁶

Samo su se Sjedinjene Države i Engleska duboko opirale ovoj tendenciji. Pa ipak, 1920. izveštaj Tilly predlaže Lordu Krzonu, koji je tada bio na čelu Ministarstva spoljnih poslova, da sprovede politiku „kulturne projekcije” koja bi mogla da se osloni na britanske odbore u inostranstvu po modelu Francuske alijanse. Što se tiče Sjedinjenih Država, tek će u julu 1938. biti osnovano malo zvanično odeljenje za kulturu (osam osoba) u okviru Stejt departmenta (Ministarstva spoljnih poslova), da bi se suprotstavilo agresivnoj kulturnoj politici nacista, naročito u Južnoj Americi. Ubrzo je 1939. bila otvorena i druga administrativna jedinica. Služba za koordinaciju interameričkih poslova, na čijem čelu je bio Nelson Rokfeler i koja je naročito bila usmerena na pružanje tehničke pomoći zemljama Južne Amerike. Tokom ratnih

⁶ Stefano Santoro, *The Cultural Penetration of fascist Italy abroad and in eastern Europe, Journal of modern italian studies* 7, br. 1, 2003, str. 33–36.

odina ova interamerička služba imala je deset puta veći budžet od Odeljenja za kulturu Stejt departmenta i vodila je aktivnu kampanju, a osnivanje američkih biblioteka po svetu. Pa ipak, u svakom slučaju, svi administrativni okviri ostae prilično skromnih razmera u međuatnom periodu. U tom smislu, osoblje SOFE-a imalo je 8–12 članova između 1920. i 1939. godine iako su se troškovi za kulturu u okviru Ministarstva spoljnih poslova (MAE) nesporno povećali, sa 10% 1913. na 19% 1923, a u proseku iznosili 17,3% između 1929. i 1938. godine.⁷ Ovaj prvi američki administrativni kulturni aparat naročito se oslanjao na privatne institucije, koje su od 1920. bile veoma aktivne na polju univerzitetske razmene, poput Instituta za međunarodno obrazovanje ili Američkog obrazovnog centra.⁸ Tek će 1945. zaista porasti uticaj ovih državnih administracija, kao i želja da usmere kulturnu diplomaciju u svoju korist. Francuska (1945) i Italija (1946) otvorile su Opštu direkciju za kulturne odnose; francuska Direkcija imala je 1965. godine 225 zaposlenih u Parizu. Francuzi su takođe uveli novu kategoriju specijalizovanih diplomata; pored već postojećih trgovinskih atašea 1919. bilo je i četrnaest „atašea za kulturu” 1949. godine. Sjedinjene Države postavljaju kulturne atašee u Južnoj Americi 1941. i 1942. godine osnivaju Biro za ratne informacije (OWI), koji je bio glavni štab kulture i propagande, i okupljao više od 13.000 osoba. Potom, ova kulturna administracija održaće se pod različitim imenima, od Informacionih usluga Sjedinjenih Država (USIS) osnovanih 1945, do Biroa za međunarodnu informaciju i edukativnu razmenu (OIE) u jesen 1947. i Informacione agencije Sjedinjenih Država (USIA), osnovane 1953, koja će se održati sve do 1999. godine (ona se bavi širenjem kulture ali nije nadležna za edukativnu razmenu). Nemačka 1952. ponovo otvara kulturni servis u okviru Ministarstva spoljnih poslova, kojim je rukovodio Rudolf Salat i koji je na početku pomogao 45 stručnjaka. Budžet ovog sektora se rapidno povećava sa 2,8 miliona nemačkih maraka (1952) na 163 miliona nemačkih maraka

⁷ François Roche i Bernard Pignian, *Histoire de diplomatie culturelle*, n. d., str. 41.

⁸ Emily S. Rosenberg, *Spreading the american dream. American economic and cultural expansion 1980–1945*, New York, Hill and Wang, 1982, str. 205.

(1962), a trećina tog novca išla je na finansiranje nemačkih škola u inostranstvu.⁹

Drugi akteri

Ima još najmanje tri posebne vrste aktera u oblasti kulturne diplomatije. Artikulisanje svih ovih napora predstavlja jednu opštu konfiguraciju manje ili više centralizovanu u zavisnosti od države do države. Francuska i Italija držale su se centralizovane sheme, nasuprot Velikoj Britaniji, čiji je sistem bio vrlo decentralizovan. Nemačka, Druga španska republika pre građanskog rata (1931–1935) i Sjedinjene Države bile su negde na sredini između ova dva modela. Ovi potonji su imali naročito jaku tradiciju mešanja privatnih aktera (velikih firmi, fondacija) na terenu međunarodne kulture, ponekad nezavisno od države, ali često u saradnji s njom, kao u slučaju velikih filmskih kompanija i naravno velikih filantropskih fondacija. Tako je bilo ministara koji su takođe mogli biti uticajni u oblasti spoljnih kulturnih aktivnosti (turizam, trgovina, obrazovanje). Na primer, osim spoljnih poslova, univerzitetskom razmenom uglavnom su upravljale nasumične administrativne strukture poput Nacionalnog biroa francuskih univerziteta i škola (ONUUEF, 1910–1945) ili nemačke Akademске službe (DAAD) osnovane 1925. i ponovo pokrenute nakon 1952. godine. U Vajmarskoj republici Ministarstvo za prusko obrazovanje pod rukovodstvom orijentaliste Karla Hajnriha Bekera od 1921. takođe ima ključnu ulogu u vođenju nemačke spoljne kulturne politike. Drugi akteri uglavnom su bili deo paradržavnih struktura, relativno autonomnih u odnosu na Ministarstvo spoljnih poslova, i koji su često imali status prilično nezavisne vladine „agencije”. Od Gete instituta otvorenog 1932, do Britanskog saveta osnovanog 1934. godine (prisutnog u 75 zemalja 1963. godine), od Instituta za špansku kulturu – prethodnika Instituta Servantes – 1956. do Japanske fondacije osnovane 1972, mnoge zemlje usvojile su indirektan model kulturne intervencije putem organizacija koje su bile prilično nezavisne u odnosu na Ministarstvo spoljnih poslova. Isto tako, veliki državni mediji, po modelu BBC-ja, igrali su

⁹ Philip Coombs, *The Fourth Dimension of foreign policy: educational and cultural affairs*, n. d., 84–86.

ulogu u onome što se može nazvati „javnom diplomacijom”, ili ispoljavanjem svih oblika uticaja koje jedna zemlja može da ostvari nad drugim svetskim silama.

Na kraju, poslednji akteri su privatne institucije koje su igrale nezvaničnu ulogu u kulturi, kao pojedine verske edukativne misije ili univerziteti poput Instituta za međunarodno obrazovanje (IIE) osnovanog 1919. u Sjedinjenim Državama radi organizovanja univerzitetske razmene sa inostranstvom (njime ćemo se više baviti kasnije).

Tipologija velikih instrumenata kulturne akcije i javne diplomatije

Sve kulturne mere prema inostranstvu koje su sprovodili važni kulturni akteri u XX veku zasnivale su se na nizu veoma raznovrsnih sredstava, od podrške grčkim arheolozima početkom XX veka (Nemci su nadgledali Olimp, a Francuzi Delfe i Delos), do finansiranja konferencija, od nadziranja kulturnih instituta, do organizacije sajma knjiga u nekoj stranoj zemlji. U XX veku ovaj paket kulturnih akcija kompletiran je uvođenjem audio-vizuelnih medija i od tog trenutka reč je o „javnoj diplomatiji”. To je najopštiji pojam kojim se opisuje kulturna politika prema inostranstvu koja, s jedne strane, ima za cilj širenje kulture, a s druge, širenje informacija, pa čak i propagande. Fokusirajući istraživanje na najčešće oblike intervencije, najpre se može izdvojiti podrška školama (krajem XIX veka), zatim univerzitetska razmena i osnivanje prvih kulturnih centara (pre 1914), a na kraju i promocija najrazličitijih oblika umetničkih i intelektualnih razmena nakon 1920. slanjem knjiga i pomoći u kruženju ljudi i dobara (umetničkih dela, predavača, pozorišnih kompanija i orkestara). Nakon 1945. države sistematski šire svoje delatnosti putem medija. Uostalom, krajem XX veka podaci o ovoj poslednjoj stavci su jednostavni: nijedna svetska sila ne može da preduzme neku kulturnu akciju bez medijske podrške i aktivne politike s tim u vezi. Francuska je tako sistematski razvijala emitovanje prema inostranstvu još od 1980. godine (videti peto poglavlje).

Većina značajnih diplomatskih aktera koristila je čitav spektar ovih sredstava, naročito u Francuskoj. Pa ipak, njihova upotreba imala je specifične odlike vezane za datu državu: Nemačka je često finan-

sirala turneje svojih orkestara ili davala prioritet naučnim odnosima i razmenama, dok je Francuska favorizovala nekoliko velikih pozorišnih kompanija ili sporovodila sistematsku politiku vezanu za plasman francuske knjige; Sjedinjene Države su od početka davale prednost razmenama u obrazovne svrhe, s jedne strane, i informativnoj politici, s druge. Velika Britanija je često zahtevala da BBC igra ključnu ulogu u reklamiranju zemlje; tako je 1920. ova kuća imala zadatak da širi imidž Engleske po svetu; i ponovo 1944. dok se činilo da je uticaj Francuske oslabio, britanska kulturna ofanziva se i dalje oslanjala na radio.

Kulturna politika zasnovana na kulturnoj razmeni

Slanjem knjiga, držanjem kurseva jezika, preko predavača, organizovanja izložbi umetničkih dela, kulturna akcija ima za cilj da ubedi i zavede druge nacije na duže staze. Pa ipak, ovaj drugi ne treba da bude podložan manipulaciji. Naprotiv, jednim delom je on taj koji daje oblik kulturnoj ponudi. Tako je 1923. Meksikanac Pedro Osorio rekao tadašnjem predsedniku SOFE-a Žanu Žiroduu:

„Želimo da se sva propaganda odvija u našoj zemlji u takvom obliku da mi sami osećamo potrebu za njom. Vaša delatnost ne treba da teži nametanju onoga što vi procenite kao najbolje, već da podstakne naše potrebe i da odgovori na njih. Samo mi, Južnoamerikanci, možemo da organizujemo program za nas u sopstvenoj zemlji.”

Dobar primer razlike između politike kulturne razmene i politike informacija predstavlja politika u domenu knjige koju je vodila kulturna diplomatija u XX veku. Francuska se 1937. i potom 1947. godine odlučila za politiku masovne donacije knjiga stranim naučnim i kulturnim institucijama. U oba slučaja procedura je bila spora i dugačka, dok je politika informacija imala prednost jer je bila reaktivna. Reč je bila o tome da se napravi bibliografija od više od hiljadu reprezentativnih naslova, razradi lista primalaca, i potom da im se omogući da sami izaberu dela. Očigledno je da ovakva procedura nije mogla brzo da se odvija. No, ona je imala drugih kvaliteta, poput toga da se dá prednost slobodnom izboru primalaca.

škole, kursevi jezika i biblioteke

Francuska je dugo pomagala privatne francuske škole u inostranstvu kojima su rukovodile kongregacije katoličkih predavača ili Francuska alijansa osnovana 1883. radi širenja francuskog jezika i kulture svetu.¹⁰ Ova potonja osnovala je svoje prve odbore u Barseloni i Madridu 1884. u Kopenhagenu i Aleksandriji 1885. a u Pragu i Solunu 1886. godine. Što se kongregacija tiče, one su odigrale ključnu ulogu Otomanskoj imperiji pre 1914. godine, kada je 100.000 učenika bilo od njihovom nadležnošću (desetina ukupnog broja dece školovane u inostranstvu), a nakon 1918. ostale su prisutne u Južnoj Americi. Kao i Sjedinjene Države, Francuska je tokom čitavog veka bila duboko uverena u vrednosti svog nacionalnog idioma smatranog najboljim garantom kulturnog univerzalizma (videti peto poglavlje).

Što se Nemaca i Italijana tiče, na još precizniji način, zbog velikih migracija iz ovih zemalja javila se želja za održavanjem bliskih veza sa građanima rasutim po svetu.¹¹ Nemci između 1830. i 1870. otvaraju 8 škola u inostranstvu, a između 1900. i 1913. novac za finansiranje nemačkih škola u inostranstvu povećao se sa 150.000 na 1.500.000 ekadašnjih nemačkih maraka. Tokom 1928. od ukupnog „spoljnog“ udžeta za kulturu u iznosu od 7,5 miliona maraka, na 1.500 nemačkih škola (od kojih se 1.200 nalazilo u Brazilu) odlazilo je 3,5 miliona. Italijani svoja sredstva koriste u te svrhe nakon 1880, što objašnjava snivanje privatnog (nezvaničnog) društva „Dante Alighieri“ godine 1889. Ovo udruženje je 1909. imalo 60 odbora u inostranstvu i čak 50 godine 1929. zaduženih za pomoć lokalnim italijanskim školama, od 1918. i za doprinos širenju italijanske kulture.¹² Italija je 1967. još imala 70 škola pod direktnom upravom države, kao i 220 onih koje je država takođe subvencionisala, ali kojima su upravljale verske ili građanske organizacije; 79 bilo je u Južnoj Americi, a 170 u Africi.¹³ Osni-

vanje biblioteke u inostranstvu bila je jedna od specifičnosti američke spoljne kulturne politike koja je 1963. subvencionisala 316 biblioteka i čitaonica za 30 miliona korisnika. Ova politika pokrenuta je na privatnoj osnovi početkom XX veka, zahvaljujući velikodušnoj politici Endrija Karnegija*, koji je pomogao 800 biblioteka 1902. na Britanskim ostrvima, a potom su je preuzele Sjedinjene Države 1917. kada je ratna propaganda kojom je rukovodio odbor za javne informacije *Creel Committee* pokrenula otvaranje čitaonica u inostranstvu.¹⁴ Početkom četrdesetih godina američka kulturna politika ka Južnoj Americi, pod rukovodstvom Nelsona Rokfelera, zasnivala se pre svega na otvaranju tri velike biblioteke. Što se tiče Evrope, u Londonu je 1943. otvorena biblioteka u kojoj se 1958. nalazilo 35.000 knjiga. Ovaj londonski model kasnije je preuzet u Zapadnoj Nemačkoj (39 biblioteka 1949. godine), Austriji, Japanu i Italiji. Međutim, ova politika gubi na značaju nakon 1953. godine. Nju uveliko zamenjuje uvođenje engleskog kao drugog stranog jezika, sistematski na snazi nakon 1945. godine. Na inicijativu ovog širokog pokreta lingvистa Albert Markvort boravio je u Meksiku 1942. godine. Tamo je napisao priručnik za učenje engleskog u devet tomova, koji je počeo da kruži čitavom Južnom Amerikom. Početkom šezdesetih godina ova jezička politika doživela je ponovni procvat, zahvaljujući prethodnoj saradnji sa Britancima i Britanskim savetom, s jedne, i podršci kontingenata Mirovnih snaga (neka vrsta civilne vojne službe koju je uvela Kenedijeva administracija), s druge strane.

Univerzitetska razmena i instituti

Prve zvanične univerzitetske razmene (videti drugo poglavlje) uspostavljaju se početkom XX veka kada su Francuska i Engleska 1905. sklopile sporazume o razmeni „asistenata“ (učenika-profesora) sa Škotskom (1906), Saksonijom i Austrijom (1907). No, u XX veku studentske razmene su često bile asimetrične u smislu da su pojedine države imale više mogućnosti da finansiraju stipendije i tako privuku veliki broj mladih stručnjaka. Izborom i regrutovanjem najboljih

* Karnegijeva zadužbina dala je 1926. godine 100.000 dolara da se podigne Univerzitetska biblioteka u Beogradu. – *Prim. prev.*

¹⁴ Richard Arndt, *The first resort of kings*, n. d., str. 151 i dalje.

¹⁰ François Chabuet, *La Politique culturelle française et la diplomatie de la langue. 'Alliance française' (1883–1940)*, Paris, L'Harmattan, 2006.

¹¹ Videti u: Anthony Haigh, *La diplomatie culturelle en Europe*, n. d., str. 31–32.

¹² Patrizia Salvetti, *Immagine nazionale ed emigrazione nelle Società „Dante Alighieri“*, Roma, Bonacci Editore, 1995, str. 273.

¹³ Anthony Haigh, *La diplomatie culturelle en Europe*, n. d., str. 91.

ostranih talenata svaka zemlja domaćin nastojala je da širi i legitimizira svoje sopstvene vrednosti. Sovjetski Savez je tako 1963. godine primio više od 5.000 studenata. Ne čudi činjenica da su Sjedinjene Države imale značajnu ulogu u ovom domenu i da statistike pokazuju njihovu sve veću prevlast u ovim tokovima. Oko 10.000 stranih studenata našlo se u Sjedinjenim Državama, a 1969. godine čak 120.000. Kontinuitet ove vrste kulturne politike započete krajem XIX veka, i znatno ranije od 1945. godine, pokazuje istrajnost ovog projekta uspostavljanja međunarodnog kulturnog centra (za obrazovanje budućih lidera).¹⁵ Ako se pogleda geografsko poreklo ovih migracija, može se uočiti korelacija između dolaska stranih studenata u Sjedinjene Države i različitih političkih konteksta: do 1930. studenti su najčešće dolazili iz Azije i Evrope, a nakon 1945. iz Južne Amerike (naročito sa Filipina), od 1940. Južna Amerika i Južna Azija, a nakon 1950. Južna Azija i Južna Amerika (usled političkih i kulturnih zbližavanja Sjedinjenih Država i potkontinenta), a nakon 1960. Južna Azija i Južna Amerika. Što se stranih studenata tiče, njihovi ciljevi su bili različiti. Sve do 1940. „studentske” migracije u Sjedinjene Države bile su se osoba vrlo različitog geografskog i društvenog-intelektualnog položaja. Prva kategorija migranata imala je cilj da ojača sopstvene nacionalne kapacitete, poput mladih Kineza i Japanaca željnih da modernizuju svoje zemlje sedamdesetih i osamdesetih godina (budući admiral Isovoku Jamamoto pohađao je mornaričku školu u Anapolisu 1913); drugi motiv za migraciju, veoma blizak ovom prvom, bio je podstaknut kolonijalnom ili neokolonijskom situacijom zemlje porekla (Filipini, Kuba), pa je na Harvardu 1900. tokom šest nedelja boravilo 1.450 kubanskih profesora; treći motiv bio je vezan za versko obrazovanje (kada su američke protestantske misije slale u svoje teološke centre određeni broj mladih); i konačno, posljednja kategorija migranata okupljala je u međuratnom

periodu brojna lica, od studenata, do mladih inženjera i stručnjaka u određenoj oblasti smatranoj američkom (bibliotekari), čiji su put i stipendije često finansirale privatne američke fondacije, o kojima je bilo reči u drugom poglavlju. Velika promena koja je nastupila 1945. bila je vezana za direktno uplitanje države u ovaj sistem kojim su do tada rukovodili nezvanični privatni interesi poput Karnegijeve i Rockefellerove fondacije u saradnji sa pomenutom organizacijom IIE. Fulbrajtonov program (1945–1946) omogućio je dolazak 30.000 stranaca u Sjedinjene Države, kao i slanje 21.000 Amerikanaca u svet do 1946. godine.

Drugi veliki aspekt kulturne politike vezan je za osnivanje „instituta” (kulturnih centara u inostranstvu). Nekoliko godina pre početka Prvog svetskog rata osnovani su prvi francuski kulturni centri poput onih u Firenci (1908), Madridu (1909), Sankt Peterburgu (1911) i Londonu (1913); potom, u međuratnom periodu, istovremeno raste broj instituta i šire se francuske gimnazije u inostranstvu. Italija, Nemačka i Španija takođe su nastojale da promovišu sopstvenu kulturu osnivanjem kulturnih centara u inostranstvu. Italija je zakonom iz 1926. uvela sistem instituta u inostranstvu, većinom u centralnoj Evropi u međuratnom periodu, kojih je 1950. bilo 31 i 50 – 1974. godine (poput instituta u Pragu 1923. i u Bukureštu 1925). U Južnoj Americi u međuratnom periodu, jednoj od teritorija oko koje su se kulturne diplomacije najviše sporile, kulturni centri raznih nacija međusobno su se takmičili za prevlast. Francuzi su 1922. osnovali dva instituta u Riju i Buenos Ajresu, a u Sao Paulu 1924. godine; Nemci su takođe osnovali svoje centre u Riju i Buenos Ajresu početkom dvadesetih godina, a u svojoj zemlji paralelno su imali institute posvećene Južnoj Americi u Ahenu (1912), Hamburgu (1917) i Berlinu (1930). Sovjetski Savez je krajem Drugog svetskog rata nastojao da razvije kulturne centre u nekoliko zemalja Južne Amerike.¹⁶ U maju 1944. osnovan je Rusko-meksički institut zahvaljujući naporima sovjetskog ambasadora Konstantina Umanskog, a kasnije se ovo iskustvo prenosi i u Bogotu i Havanu. Osnovan je i Rusko-kineski institut. On je danas pokazatelj porasta kineskog diplomatskog uticaja, o čemu svedoči otvaranje preko 200

¹⁶ Ruth Emily McMurry i Muna Lee, *The Cultural Approach*, n. d. str. 120–124.

instituta Konfučije u svetu (videti deseto poglavlje). Zapadna Nemačka će nakon 1951. ponovo otvoriti Gete institut (sa osobama koje su ćeć bile na rukovodećim pozicijama u vreme Vajmarske republike i od nacista), nevladinu organizaciju čije su misije finansirane i vođene u skladu sa posebnim državnim ugovorom („Leistungsvertrag“). U četrdesetih i sedamdesetih godina ova struktura postigla je veliki nelinearni spoljni rast, pa 1974. prvi put budžet Gete instituta dostiže milijardu maraka. Međutim, dolazak Helmuta Kola na vlast 1982, kao opiranje ovoj instituciji koju su demohrišćani smatrali suviše nezavisnom, smanjili su uticaj Gete instituta dodelivši mu samo ulogu u promovisanju jezika.¹⁷

Jmetničke i intelektualne razmene

Svaka zemlja imala je mogućnost da iz ovog širokog spektra meoda odabere specifične načine delanja. Italija je često u te svrhe upotrebljavala muziku, pa je 1929. osnovala Međunarodnu federaciju koncerata, a potom 1933. i muzički festival u Firenci *Maggio Musicale Fiorentino* radi upoznavanja sa delima stranih kompozitora. Bijenale u Veneciji činio je i Međunarodni muzički festival (1930), zajedno sa Međunarodnim festivalom filma (1932) i Međunarodnim festivalom operazorišta (1934). Francuska je davala prednost svojim velikim privatnim pozorišnim kompanijama (poput kompanije *Renaud-Barrault*), kao i onim državnim (*Comédie-Française*, *TNP*). Poput turneja Žaka Čopoa u periodu 1917–1918, Firmena Žemijea i pozorišta Odeon 1924, Andrea Barsaka iz 1937–1938, Luja Žuvea, koji je doživeo veliki uspeh a 21 predstavom u Njujorku 1951, Žan-Luja Baroa godine 1952, pozorišta *Comédie-Française*, četiri puta nakon 1952, francuski kulturni centri angažovali su najbolje francuske kompanije da okušaju sreću u

* Institut Konfučije formiran je na Filološkom fakultetu u Beogradu 2006. godine, <http://konfucije.fl.bg.ac.rs/>. U posleratnom periodu i u Jugoslaviji su inostrani kulturni centri imali veliku ulogu. Pored Američke čitaonice, snažno su delovali francuski kulturni centar i Britanski savet, a kasnije im se pridružuju Gete institut i italijanski kulturni centar, da bi se nakon ukidanja Američke čitaonice u njen prostor 2004. godine uselio Institut Servantes. –Prim. prev.

¹⁷ Videti: Steffen R. Kathe, *Kulturpolitik um jeden preis. Die geschichte des Goethe-Instituts von 1951 bis 1990*, Munchen, Martin Meidenbauer Verlag, 2005.

Sjedinjenim Državama.¹⁸ Sa svoje strane, Amerikanci su 1953. počeli da organizuju zvanične turneje umetnika (filharmonijskih orkestara, džez muzičara) i promovišu izložbe slika, naročito za vreme hladnog rata (videti sedmo poglavlje).

Javna diplomatija zasnovana na politici informacija i politici propagande

Demokratske države su takođe nastojale da izbrišu granice između politike informacija (kojom se na direktan način uticalo na ciljnu publiku) i kulturne akcije (pri kojima kulturna razmena treba sama da proizvede određeni rezultat). Zemlja koja je na kraju jedina uspeła da vodi konstantnu politiku javne diplomatije bile su Sjedinjene Države. Jedna od prednosti američke diplomatije u XX veku bilo je zapravo to što je veoma rano ostvarila dobre kapacitete za širenje informacija u ogromnim razmerama i tako mogla da računa na efikasnu javnu diplomatiju. Propagandni govor predsednika Vilsona 1918. godine, poznat kao „14 tačaka“, zapravo je predstavljao ogroman uspeh u oblikovanju javnog mnjenja, potvrdu izuzetnosti američkog morala i njegovu sobnost da menja svet. Iako se konferencija u Versaju, kao i one koje su usledile, pokazala samo delimično uspešnom za Sjedinjene Države, „14 tačaka“ je doprinelo širenju američkih narativnih kapaciteta, kao i postavljanju temelja američkom političko-moralnom univerzalizmu u istoriji međunarodnih odnosa.

Pedesetak godina kasnije američka diplomatija ponovo je preduzela važan poduhvat za promociju ljudskih prava. Najpre podržan od strane predsednika Kartera (osnivanjem Biroa u okviru Stejt departmenta celokupna američka pomoć u međunarodnim okvirima razvijae se u sklopu podrške ljudskih prava), a kasnije je to podržala i Reaganova administracija. No, ova politika ljudskih prava je preusmerena na odbranu i predstavljane same američke demokratije. Oslobodivši ih početne univerzalne pravne reference, američki neokonzervativci „nacionalizovali“ su ljudska prava na vrlo diskutabilan način, pa je

¹⁸ Alain Dubosclard, *De Copeau à Barrault, l'action théâtrale aux Etats-Unis 1917–1952, Relations internationales*, br. 115, jesen 2003, str. 365–381.

Međunarodni kulturni odnosi

javna diplomatija u Vašingtonu koristila sva moguća sredstva u borbi protiv sovjetskog bloka.

Ove propagandne kampanje zasnivale su se na sistematskom korišćenju masovnih medija. Radio-emisije namenjene emitovanju u inostranstvu brzo su postale državno sredstvo javne diplomatije.* Radio Moskva imao je 1922. najmoćnije radio-predajnike u svetu, a potom 1925. i prvi kratkotalasni emiter koji mu je omogućio da vodi međunarodne kampanje za mobilizaciju poput one vezane za veliki generalni štrajk u Engleskoj 1926. godine. Holandija je počela da pravi snimke za inostranstvo 1927, Francuska 1931, a Vatikan i Velika Britanija 1932. godine. Engleska je takođe imala mali informacioni servis koji se razvio od 1935. pod rukovodstvom Redžinalda Lipera u okviru Ministarstva inostranih poslova.¹⁹ Liper je 1937. pregovarao sa časopisom *Tajms* da mu omogući ekskluzivan pristup određenim izjavama. Paralelno je uspostavljena saradnja sa BBC-jem (nezavisnom ali zvaničnom organizacijom) u cilju pripreme emisija na stranim jezicima, da bi se na Bliskom istoku suprotstavilo antiengleskim emisijama Radija Bari. U januaru 1938. bile su spremne emisije na arapskom, a one na španjskom i portugalskom namenjene Južnoj Americi završene su u aprilu iste godine. U istom periodu, pokušavajući da oformi drugu vladu (koja će biti kratkog veka), Leon Blum osniva Ministarstvo za propagandu u proleće 1938. godine; a njegov naslednik Eduar Daladije povećava budžet za informisanje u inostranstvu za 55%.

Krajem XX veka Francuska sve više investira u audio-vizuelnu politiku namenjenu inostranstvu. Osnivanje radija *Radio France Internationale* 1938, pokretanje frankofonog kanala TV5 godine 1984, stvaranje baze programa 1989. sa kanalom *Canal France International* i uvođenje novog kanala France 24 tokom 2006, ukazuju na razmere napora koji su preduzeti na ovom medijskom terenu spoljne kulturne akcije. Informacije su u demokratskim režimima naravno bile odvojene od propagande, i čini se da se mogu najbolje razlikovati ako se primeni kriterijum *kredibiliteta*. Edvard Marou (1908–1965), veliki

novinar i direktor velike agencije za kulturu USIA, kojeg je imenovao Džon Kenedi, često je govorio:

„Da bismo bili ubedljivi, moramo ulivati poverenje; da bismo ulivali poverenje, moramo imati kredibilitet, da bismo imali kredibilitet, moramo govoriti istinu.”²⁰

Jedan od kriterijuma verodostojnosti u ratnom periodu bio je da se prepoznaju loše vesti kao što je činio BBC tokom Drugog svetskog rata. Pojam „javne diplomatije” koji je u Sjedinjenim Državama sredinom šezdesetih skovao Edmund Galion ukazuje na sve širu upotrebu kulturne akcije koja se više ne ograničava samo na „kulturu” (umetnost i književnost). Ovaj koncept pokriva sve aspekte informacija koje neka država, kao i nevladin sektor, plasira inostranom javnom mnjenju a da ne podležu proveru dotičnih vlasti. On dobro pokazuje ovaj uvek dvo-smislen karakter diplomatije ubeđivanja („meka moć”) demokratskog režima kada se ona isto toliko zasnivala na uvek pomalo elitističnoj kulturnoj razmeni, koliko i na informacijama preko masovnih medija, koje su takođe u širem smislu prenosile i način života i mišljenja.²¹ Značajno je da je prvi zvanični američki zakonodavni tekst začetnik američke spoljnje kulturne politike, *Smith-Mundtov* zakon iz 1948, zadržao dva cilja: informisanje (što je jedino zanimalo Kongres željan efikasnosti) i kulturnu razmenu.²² Ovo je zasigurno bila i dilema u kojoj se našla Vajmarska republika, koja se naročito početkom dvadesetih dvumila između „kulturne propagande” (koju su tražili nacionalisti) i „kulturne politike” (koju je pokrenuo novi odsek za

²⁰ Citat u: Thomas C. Sorenson, *We become propagandists*, u: Garth S. Jowett i Victoria O'Donnell, *Readings in propaganda and persuasion. New and classic essays*, London, Sage Publications, 2006, str. 83–110.

²¹ Ova razlika između (loše) totalitarne propagande koja indoktrinira i (dobrog) kulturnog informisanja koje pruža obaveštenja dovedena je u pitanje (tragom radova Žaka Elila) u knjizi: Denis Rolland, Didier Georgakakis, Yves Déloye (ur.), *Les Républiques en propagande. Pluralisme politique et propagande: entre dénie et institutionnalisation XIXe et XXe siècles*, Paris, L'Harmattan, 2006. Videti posebno uvod Denija Rolana, str. 9–14. Međutim, u knjizi se uopšte ne pominje ili jedva da se pominje koncept „javne diplomatije”, poznat u anglofonim istraživanjima.

²² Videti u: Richard T. Arndt, *The first resort of kings*, n. d., str. 180–186.

* Radio Jugoslavija počela je sa radom 8. marta 1936. Danas deluje pod imenom Međunarodni radio Srbija, na 11 jezika (www.glassrbije.org). – *Prim. prev.*

¹⁹ Philip M. Taylor, *British Propaganda in the twentieth century. Selling democracy*, Edinburgh, Edinburgh University Press, str. 78 i dalje.

kulturu osnovan 1920. pod rukovodstvom Johana Ziversa).²³ Nemački primer je još interesantniji ako se uzme u obzir duži vremenski period, odnosno predratni period i situacija uoči Prvog svetskog rata. Još pre 1914. razne ličnosti branile su ideju „kulturnog imperijalizma“, kojim bi mogao da se izbegne program čiste vojne dominacije u Nemačkoj diplomatiji (publicista Paul Rorbah, savetnik kancelara Teobarda von Betman Holvega, Kurt Rikler). Ove ideje će biti veoma aktuelne i početkom dvadesetih, a podsticanje razvoja sveobuhvatne nemačke kulturne propagande postaće glavna preokupacija desničarskih revizionističkih krugova (Paul Rulman). Nasuprot njima, naročito po dolasku pruskog ministra za kulturu Bekera, pobornici mnogo diskretnije kulturne akcije u saradnji sa privatnim akterima će na kraju uspeti da nametnu sopstvena stanovišta. Pa ipak, u svojim radio-emisijama namenjenim Nemcima koji su živeli van Rajha Vajmarska republika priregavala je dvosmislenim sredstvima bliskim propagandi. Tridesetih godina ovaj preokret se ubrzava (naročito usled smene osoblja) i otvara put, u određenoj meri, za povratak čistoj propagandi, koju će nacisti investiti odmah po dolasku na vlast, a njena upotreba doživeće vrhunac i toku Sudetske krize 1938. godine.²⁴

Čak i ako uzmemo druge primere koji su manje problematični, četo je teško jasno razlikovati ove dve vrste diplomatije. Emisije BBC-ja namenjene stranoj publici (*BBC World service*), na primer, pokazuju istovremeno i nespornu nezavisnost u analizi događaja, ali i zabranu da kritikuju vladu. Isto to važi i za nemački ekvivalent, državni servis *Deutsche Welle*, osnovan 1953, koji je na trideset stranih jezika pružao informacije za 65 miliona slušalaca 2008. godine. Engleska posle Prvog svetskog rata predstavlja dobar primer strmog puta koji su demokratije mogle da izaberu između Haribde odbijanja celokupne informativne politike i Scile obilnog širenja dezinformacija. Lord Krzon, koji je istovremeno vršio funkciju sekretara u Ministarstvu spoljnjih poslova

1919. godine, poslao je cirkularno pismo ambasadama u kome je pozvao osoblje da nastavi propagandne aktivnosti na diskretan način:

„Upšte ne sumnjam da vas je iskustvo u protekle četiri godine naučilo koje načine propagande treba podsticati a koje izbegavati...Napadan publicitet, poput onog koji se vezuje za aktivnosti nemačkih agenata u inostranstvu, nije u službi britanskih interesa, bilo da je zvaničan ili nezvaničan, pre ili posle rata. S druge strane, politika potpune i nemarne tišine, iako laskava za naše samoljublje, nije više održiva u periodu kada je publicitet, možda nažalost, univerzalna praksa koju sprovode i države, i pojedinci.“²⁵

Napraviti od informacija propagandu – to je bilo iskušenje mnogih demokratskih država, ali i odlučan izbor brojnih autoritarnih zemalja u XX veku. Nacistički režim posvetio se razvoju proizvodnje jeftinih radio-uređaja, pa ih je čak 70% nemačkih domaćinstava posedovalo 1939. godine. Intenzivna radio-kampanja koju su nacisti vodili više od godinu dana o referendumu o Sarskoj oblasti iz 1935. uveliko pokazuje kako može da izgleda propaganda velikih razmera. Što se bioskopa tiče, nacistički rukovodioci slabog klasičnog obrazovanja, ali solidnog znanja o filmu, potpuno su se posvetili sedmoj umetnosti. U svojim prvim govorima 1933–1934. Jozef Gebels izjavio je da je misija nemačkog filma da osvoji svet. Dugometražni film Leni Rifenštal *Trijumf volje* (1934), adaptacija nacističkog kongresa u Nirnbergu i naročito predstavljanje njegovog predsednika, najuspešnije je ostvarenje takve zamisli. Prilikom snimanja je korišćena impresivna tehnička oprema od 30 kamera i bilo uposleno 170 tehničara, da bi se Hitler prikazao kao hristolika inkarnacija (tu Rifenštalova umnožava kontraplanove svog vrhunskog vođe) nemačke nacije (često prikazanog u krupnom kadru na vrlo ekspresivan način).²⁶

Čitav filmski sektor – administracija, finansiranje i naročito osoblje (odlazak svih lica okarakterisanih kao „Jevreji“, poput Eriha Po-

²³ Wolfgang Schieder, *Dalla propaganda culturale estera alla politica culturale interna*, u: *Opinion publique et politique extérieure II 1915–1940*, Ecole française de Rome, 1984, str. 249–255.

²⁴ Videti: Kurt Duwell, *Inhaltliche und organisatorische strukturen der reforme auswartiger kultur-politik nach dem ersten weltkrieg*, u: Kurt Duwell i Werner Link, *Deutsche auswartige kulture politik seit 1871*, Koeln, Bolhau Verlag, 1981, str. 46–61.

²⁵ Citirano u: Philip M. Taylor, *British propaganda in the twentieth century: Selling Democracy*, n. d., str. 70–71.

²⁶ Jerome Bimbenet, *Film et histoire*, Armand Colin, collection U, 2007, str. 221 i dalje.

nera, poznatog direktora filmskog studija UFA) – u potpunosti se promenio: studija se grupišu, uspostavlja se državni monopol i promakcionizam prema svetu (kvote). Broj prikazanih američkih filmova smanjuje se od 64 u 1933. na 20 u 1939. godini. Vlasti ponekad nameću konkretne propagandne teme mada je ova praksa bila zanemarljiva u odnosu na ukupnu produkciju; plod nemačkog antisemitizma bio je film *Jevrejin Zus* iz 1940. nagrađen u Veneciji iste godine. Ovaj međunarodni festival zapravo je osnovan 1934. i postao je samo „odjek” političkog saveza dva diktatora. Od 1937. titulu najboljeg stranog filma uvek je dobijao nemački film, a film *Velika iluzija* Žana Renoara kinut je s liste nagrada 1937. godine. Pojedine diktature, kao Brazil 1969, mogle su, upravo suprotno tome, da primene u određenoj meri politiku spoljnog liberalizma, favorizujući odlazak onih umetnika u nostranstvo koji su mogli da doprinesu imidžu zemlje, poput pojedinih muzičara levice (Čiko Buarke, Kaetano Velošo), a koje je, s druge strane, osporavao režim u samoj zemlji.

No, čak i u demokratskim režimima, u međunarodnom sportu naročito dolazi do izražaja komunikacija propagandnog tipa. Još od ponovnog organizovanja Olimpijskih igara 1896. u moderno doba, politika se mešala u sportska postignuća, na veliku žalost Šarla Moiraa, koji je izjavio Pjeru de Kubertenu: „Upravo ste podstakli najgori instrument nacionalizma.”²⁷ Nisu samo na Olimpijskim igrama nacionalni interesi predstavljali najveći ulog, naročito za zemlju domaćina, od Pariza (1924) i Berlina (1936), do Pekinga (2008). Sovjetski Savez je pokušao da organizuje radničke Olimpijske igre u Moskvi 1928. godine. Veliki pokazatelj politizacije – bojkot Olimpijskih igara počinje u najmanju ruku od Igara u Melburnu 1956. (iako su Francuzi već 1896. tražili da Nemačka bude isključena), kada su Iračani i Libanci protestovali zbog učešća Francuza i Engleza (zbog afere oko Sueckog kanala) a Španija i Holandija su se povukle zbog sovjetske invazije na Mađarsku. Dobar deo velikih sukoba u XX veku, dekolonizacija, hladni rat, imao je dakle „sportsku dimenziju”, od alžirskog fudbalskog tima koji je formirao Front nacionalnog oslobođenja 1958. angažujući

najbolje igrače sa francuskog šampionata i koji je organizovao turnire u inostranstvu između 1958. i 1962. (naročito u zemljama Istočnog bloka), do sukoba između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država između 1960. i 1980. na svim sportskim terenima. U XX veku stadioni i planine (izrazit je nacionalizam evropskih planinara početkom pedesetih, kada je francuska ekspedicija osvojila planinske vrhove Anapurna, prvih osam hiljada metara 1950. i kada su se Italijani popeli na K2 1953. godine) postali su nacionalne takmičarske discipline²⁸ u kojima su sportisti, pravi moderni gladijatori, svojom pobedom donosili najveću slavu sopstvenoj državi, odnosno naciji.

Pet upotreba kulturne razmene u međunarodnim odnosima

Instrument mira između nekadašnjih protivnika

Nakon perioda žestokih međunarodnih tenzija čini se da je kultura bila prvi teren zблиžavanja država, koje su uprkos svemu ostale neprijateljski nastrojene. Lagani izlazak iz hladnog rata, otoplјavanje odnosa između Sovjetskog Saveza, pa i Kine, i raznih zapadnih zemalja posle Staljinove smrti 1953. pa do kraja pedesetih, počinje prvo ponovnom kulturnom razmenom. Tako je *Comédie-Française* nastupala u Rusiji u aprilu 1954. a jedna američka trupa izvodi operu *Porgy and Bess* u decembru iste godine. Tokom sezone 1954–55. pozorište Théâtre National Populaire kojim je upravljao Žan Vilar gostovalo je u Poljskoj, Istočnoj Nemačkoj, Čehoslovačkoj i Jugoslaviji²⁹, a u jesen 1956. i u Rusiji. U Moskvi i Lenjingradu mikrofoni radio-stanica i kamere dočekali su Vilara i njegovu trupu, a članovi sovjetske vlade

²⁸ U toku Olimpijskih igara u Parizu 1924. godine (na kojima je učestvovalo 6.000 atletičara iz 45 država) došlo je do izrazito šovinističkog ponašanja jednog dela publike. Naročito u toku finala u ragbiju između Sjedinjenih Država i Francuske na stadionu u Kolombu, koji se pretvorio u veliku tuču i na terenu i na tribinama. Videti u: Patrick Clastres, Paul Dietschy, Serge Laget, *La France et l'Olympisme*, Paris, ADPF i Ministarstvo spoljnih poslova, 2004, str. 90 i dalje.

²⁹ Monique Bertolla, *Les Voyages de Jean Vilar et du TNP en Union Soviétique, u: Cahiers d'histoire culturelle de l'université de Tours*. Les voyages du théâtre Russe/France, br. 22, 2009, str. 241–253.

²⁷ Citirano u: Manuel Gros, *Sport et politiques internationales*, u: Pierre Collomd (ur.), *Sport, droit et relations internationales*, Paris, Economica, 1988, str. 195–217.

moželeli su im dobrodošlicu. Sve karte za predstave bile su rasprodate. Zaista, Staljinovi nasljednici napravili su u julu 1953. plan za podstizanje stranog turizma u Sovjetskom Savezu.³⁰ Sjedinjene Države su imale nepovjerljive sve do jula 1956. i usvajanja rezolucije 5607 Nacionalnog savjeta za bezbednost koja je favorizovala razmenu sa Sovjetskim Savezom. Sovjeti su, s druge strane, modernizovali svoj spoljni kulturni aparat, i zatvaraju organizaciju VOKS koja je od 1925. planirala različite projekte intelektualne razmene sa inostranstvom. Njihova „kulturna ofanziva“ takođe je podrazumevala otvaranje granica za brojne posete stranih turista. Tako je 25.000 ljudi posetilo Rusiju između 1956. i 1957. a 12.500 Amerikanaca boravilo je na njenoj teritoriji između 1956. i 1958. godine.³¹ Sovjetski naučnici bili su pozvani da podrže duh mira kojim su se vodili čelnici države sredinom pedesetih, pa je na konferenciji fizičara o pacifiističkim namenama atomske nuklearne energije u Ženevi 1955. bila prisutna velika ruska delegacija. Pisici i intelektualci su prihvatili da se sastanu sa kolegama sa Zapada na susretima u Veneciji i Cirihu 1956. godine.

U kontekstu mirnog suživota nakon 1953. države su nesporno nastojale da uspostave poverenje na planu kulturnih odnosa da bi se „olakšala“ situacija u vreme hladnog rata. Tako će Francuzi 1957. ugovoriti stalnu mešovitu francusko-rusku komisiju za ostvarivanje veće autonomije kulturne razmene. U januaru 1958. sklopljen je prilično uopšten kulturni sporazum između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza (nazvan Leisi-Zarubinov sporazum) iako su Sovjeti uspeali da ograniče distribuciju knjiga i časopisa, da održe kontrolu nad emitovanjem radio i televizijskih emisija i da spreče odlazak turista u Ameriku (12.000 Amerikanaca posetilo je Sovjetski Savez, a samo 376 Sovjeta je boravilo u Sjedinjenim Državama 1959. godine). S druge strane, Rusi su stavili naglasak na naučnu i tehničku saradnju, kao i na uspostavljanje razmene u domenu obrazovanja; a neki „studenti“, poput Olega

Kalugina, budućeg najmlađeg generala KGB-a, koji je 1959. bio u prvoj grupi sovjetskih studenata poslatih u Sjedinjene Države, bili su i na tajnom zadatku kao špijuni.

Takođe možemo uzeti u obzir ulogu sporta u diplomatskim odnosima XX veka. U vreme Staljinove vladavine sportisti su redovno odlazili u inostranstvo. Poziv u Kinu upućen američkom pingpong timu 1971. godine, kome je neposredno prethodila poseta Henrija Kisingera, ukazuje na pionirsku ulogu sportske razmene u poboljšavanju kinesko-američkih odnosa sedamdesetih godina. Isto tako, japanska vlada je 2004. subvencionisala irački fudbalski tim da odigra utakmicu sa japanskom reprezentacijom. Činjenica je da je Japan često umeo da upotrebi kulturu u političke svrhe radi održavanja odnosa sa međunarodnom zajednicom; tridesetih godina, nakon što se povukao iz Društva naroda posle invazije na Mandžuriju 1931. godine, Japan je ipak zadržao svoje mesto u Međunarodnoj komisiji za intelektualnu saradnju (MKIS) i na taj način ublažio diplomatski raskol sa drugim državama. Štaviše, 1934. osniva Društvo za međunarodne kulturne odnose (KBS), prethodnika Japanske fondacije (1972), koje je podsticalo razmenu i promovisalo kulturne misije u inostranstvu.

Sredstvo međunarodnog razumevanja

Ne čudi što je Japan održao odnose sa MKIS nakon 1931. godine. Velike međunarodne kulturne organizacije u XX veku osnovane su sa namerom da poboljšaju razumevanje među narodima zahvaljujući različitim oblicima kulturnog zблиžavanja (videti drugo poglavlje). Isto tako, pojedini međunarodni privatni akteri vodili su se identičnom zamisli. Tako su američke fondacije u međuratnom periodu velikodušno finansirale brojne evropske naučne institucije da bi stvorile novu mirovnu atmosferu (takođe videti drugo poglavlje). Njihovi troškovi u inostranstvu između 1919. i 1939. iznosili su 1,3 milijarde dolara, od čega je trećina uložena u obrazovanje i istraživačku delatnost.³² Dva desetih godina zamenik direktora Englez Alfred Cimeron razmatrao je kako se putem raznovrsnih razmena mogu prevazići „razlike“ i posti-

³⁰ Nigel Gould Davis, *The Logic of soviet culture, Diplomatic history*, br. 2, april 2003, str. 193–214.

³¹ Frederick C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Diplomacy. The role of cultural diplomacy in soviet foreign policy*, Princeton, Princeton University Press, 1960, str. 75–76. Barghoorn pominje 375.000 osoba sa punim radnim vremenom u propagandnom državnom aparatu, kao i dva miliona osoba koje su radile pola radnog vremena.

³² Broj preuzet iz: Volker R. Berghahn, *Philanthropy and diplomacy in the american century, Diplomatic history*, br. 3, leto 1999, str. 393–419.

i međusobno razumevanje. Sjedinjene Države nakon 1945. zvanično preuzimaju ovaj psihoanalitički i univerzalistički pristup u dopuni *Smith-Mundtovog* zakona iz 1948. kojim je u Sjedinjenim Državama uveden prvi veliki program kulturne diplomatije. Njihovo povlačenje iz Uneska 1984. godine (po odbijanju Mekbrajdovog izveštaja, odnosno zahteva za novi pristup informisanju koji bi više uvažavao „kulturne identitete naroda“, videti deseto poglavlje) u tom smislu predstavljalo veliki izazov pacifističkoj ideologiji međunarodnih kulturnih organizacija u XX veku. No, vlasti su takođe mogle da iskoriste kulturne veze za uspostavljanje odnosa sa više poverenja prema građanima i državama koje su još bile obazrive. Tako je Japan 1974. nakon protesta oko posete premijera Tanake Jugoistočnoj Aziji³³ pokrenuo na ovom području važne programe tehničke pomoći i kulturne saradnje za očuvanje arheoloških nalazišta.³³ Ova želja za kulturnim zблиžavanjem lobija značajan polet krajem osamdesetih, kada je kulturna razmena ostala jedan od tri politička prioriteta japanske vlade premijera Takeite 1988. godine. Tokom 1990. Japanska fondacija osnovala je kulturni centar Udruženje zemalja Jugoistočne Azije (ANASE na francuskom ili češće ASEAN na engleskom – *prim. prev.*) proširen i na Centralnu Aziju 1995. pre svega zarad boljeg upoznavanja Japanaca sa azijskim kulturama.

jedno od sredstava u demokratskim društvima u cilju razvoja saradnje

Potpisivanje međunarodnih kulturnih sporazuma između država predstavljalo je najčešći oblik međunarodne kulturne saradnje koja se više razvijala. Francuska je u međuratnom periodu sklopila kulturne sporazume sa nizom zemalja poput Irana (1929), Danske (1930), Austrije i Švedske (1936), Grčke (1938) i Rumunije (1939). Između 1945. i 1961. potpisano je šezdeset kulturnih sporazuma sa drugim državama. Francusko-nemačko zблиžavanje nakon sporazuma u Lokar-

nu (1925) ili nakon 1950. godine (Šumanova deklaracija 9. maja 1950) imalo je kulturnu dimenziju. U prvom slučaju uspostavljanje školske i univerzitetske razmene od 1928. odvija se u vrlo skromnim razmerama, pa je samo šezdesetak nemačkih studenata boravilo u Francuskoj između 1925. i 1933. godine (nasuprot njih 345 u Sjedinjenim Državama) u okviru univerzitetske razmene koju je pokrenula Organizacija za nemačku akademsku razmenu (DAAD). Što se tiče drugog zблиžavanja, Istočna Nemačka i Francuska potpisale su kulturni sporazum 1954. ali je on ostao samo prazno slovo na papiru.

Pojedine velike diplomatske konvencije sadrže i kulturnu notu, poput francusko-nemačkog sporazuma iz 1963. Što se toga tiče, nakon neuspaha političko-diplomatskog programa (pošto je nemački Bundstag odbio da olabavi veze sa NATO-om, kako je tražio De Gol), kulturni aspekt (zapravo, nije se govorilo o „kulturi“, već o „edukaciji mladih“) ipak će ostati jedan od elemenata ovog dogovora, a Nemačko-francuska organizacija omladine (OFAJ) učestvovala je u organizovanju razmene. Sa budžetom od 40 miliona maraka OFAJ je 1964. podržao 2.979 programa u Francuskoj i 2.246 u Nemačkoj. Sve do 2005. više od sedam miliona mladih učestvovalo je u preko dvesta hiljada programa.³⁴ Isto važi i za pokušaje zблиžavanja Kine i Japana početkom dvadesetih godina kada je potpisivanje sporazuma o godišnjoj razmeni 320 studenata imalo širu političku konotaciju uzajamnog zблиžavanja ovih zemalja.

Difuzija kulture u cilju širenja uticaja

Ovde ulazimo u srž upotrebe kulture u političke svrhe (*meke moć*), odnosno u polje u kome države kreiraju i šire pozitivnu sliku o sebi kod drugih naroda radi ostvarivanja prevlasti. Možemo opisati dva idealna slučaja kada politika kulturnog „zračenja“ ima odlučujuću ulogu i sama po sebi predstavlja politički cilj. U prvom slučaju, kulturnoj diplomaciji se pribegava u nedostatku drugih načina uticanja („paradoksalno“ zračenje). To, dakle, postaje jedini način da se izade iz neke nerešive

* Protesti u znak sećanja na japansku okupaciju u Drugom svetskom ratu. – *Prim. prev.*

³³ Tadashi Ogawa, *Origin and development of Japan's public diplomacy*, u: Nancy Snow i Philip Taylor, *Routledge Handbook of public diplomacy*, New York and London, Routledge, 2009, str. 270–281.

³⁴ Ansbert Baumann, *Education et jeunesse: Resserrer les liens et approfondir la compréhension mutuelle*, u: Corinne Defrance (ur.), *Le Traité de l'Elysée et les relations franco-allemandes 1945–1963*, 2003, Paris, Editions du CNRS, 2005, str. 131–150.

tuacije. Kao dobar primer takve potrebe može se izdvojiti slučaj Francuske i Španije između 1945. i 1946. i Nemačke između 1919. i 1921. godine. Nasuprot njima, države poput Francuske i Sjedinjenih Država, ali i Japana, u određenim periodima XX veka sistematski su koristile kulturna sredstva uz ostala oruđa moći da bi produbile svoj uticaj i videti peto poglavlje za Francusku). Japan je tako dvadesetih godina ostajao da potvrdi svoju diplomatsku moć učvršćujući nove kulturne veze sa Kinom (1923. osniva se Biro za kineske kulturne odnose koji očinje svoje aktivnosti potpisivanjem sporazuma o univerzitetkim razmenama 1924. godine), a od 1927. godine i sa ostalim zemljama.³⁵ Na primeru Španije vidimo slučaj države suočene sa diplomatskom izolacijom veoma opasnom po njen opstanak. Frankistički režim sprovelo je u leto 1945. ambiciozan plan kulturnog „zračenja”. Generalno izopštena od zemalja Alijanse, nepozvana da učestvuje na konferenciji u San Francisku, osuđena od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u decembru 1946. godine, Španija se potrudila da prekine ovu izolaciju okrenuvši ogroman kulturni program od 40 miliona pezeta (više od 0% standardnog budžeta Ministarstva inostranih poslova).³⁶ Plan je bio da se pomogne distribucija španskih knjiga, finansiraju stipendije osnuju kulturni centri u Londonu (otvoren 1946) i na istočnoj obali Sjedinjenih Država (što nije uspelo). Sjedinjene Države i Velika Britanija, s jedne strane, i Južna Amerika, s druge, bile su ključne mete ove frankističke kulturne politike prema inostranstvu. Tako su španski tipendisti mahom odlazili u Sjedinjene Države i Veliku Britaniju na azne odseke poput biologije i medicine. Pa ipak, južnoamerička komponenta ove politike ostaje važna i oslanjajući se na nekoliko katoličkih misijonarskih institucija u Španiji i Americi, kao i na praksu distribucije knjiga, ponekad u privrednim komorama većih gradova, ali češće na verskim seminarima. Od kraja četrdesetih i početkom pedesetih godina iako je Frankov režim bio sve manje marginalizovan u diplomatskom pogledu (ulaskom u FAO 1950, u Unesko 1952, u UN 1955.

³⁵ Akira Iriye, *Cultural internationalism and world order*, n. d., str. 74.

³⁶ Lorenzo Delgado Gomez-Escallonila, *Imperio del papel. Accion cultural y politica exterior durante el primer franquismo*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1992, str. 419 i dalje.

i naročito nakon sporazuma sa Sjedinjenim Državama 1953), vlasti su još imale za cilj da poboljšaju imidž zemlje podstičući razvoj turizma, a posebno onog američkog.³⁷ To je od 1950–1951. omogućila saradnja moćnih američkih ekonomskih aktera (Ameriken express otvorio je svoju kancelariju u Madridu u martu 1951. a lanac „Hilton”, u prisustvu Garija Kupera, otvoriće tamo svoj prvi evropski hotel u Aveniji de la Kastiljana, koji će svojim znanjima i veštinama pomoći špansku turističku industriju. Broj posetilaca iz Amerike povećava se sa 25.000 godine 1950. na 42.000 sledeće godine (od ukupno milion). Između 1952. i 1953. vlast u Španiji odlučila se za veliki turistički plan, a na por uloženi u taj projekat povećao se početkom šezdesetih, naročito u vladi novog ministra Manuela Fraga Iribarne 1962. godine. Tokom 1964. Španija je primila 11 miliona posetilaca, od kojih je bilo 600.000 Amerikanaca. Tako je frankistički režim skupio milione dolara vrlo korisnih za suprotstavljajući propagandi protivnika, i polako promenio međunarodni imidž brišući sliku o sebi kao siromašnoj državi.

Kulturna akcija u cilju podržavanja identiteta

Zemlje sa relativno skromnim međunarodnim političkim uticajem koristile su kulturnu akciju da održe međunarodnu vidljivost i prošire „krug kredom” koji ih je izolovao. Najčešće su te zemlje uvozile da bi nadoknadile priličan intelektualni zaostatak, ali su takođe mogle i da podstiču prakse identitetske kulturne politike koje bi im omogućile da stupe u dijalog sa drugim zemljama. Tri baltičke zemlje rođene nakon 1918. takođe su preduzele istovremeni poduhvat identifikacije sa prošlošću i otvaranje ka savremenim tokovima.³⁸ S jedne strane su pokazale vezanost za seosku kulturnu tradiciju ostvarujući muzejski rad visokog kvaliteta i promovišući velike folklorne manifestacije koje su imale veliki publicitet. S druge strane su pokazale otvorenost ka modernim trendovima razvijajući sport (naročito košarku) ili podsti-

³⁷ Neal Moses Rosendorf, *Be El Caudillo's guest: the Franco's regime quest for rehabilitation and dollars after World War II via the promotion of US tourism to Spain*, *Diplomatic history*, br. 3, jun 2006, str. 367–407.

³⁸ Julien Gueslin, *Ruralités nordiques, éternelles et heureuses? Les Etats baltiques, miroir de la réflexion française sur la modernité 1920–1930*, u: Anne Duphy et al. (ur.), *Les Relations internationales culturelles aux vingtième siècle*, n. d., str. 221–229.

učići određene aeronautičke poduhvate. U međuratnom periodu druge male nacije" bile su veoma aktivne u okviru Međunarodne komisije za intelektualnu saradnju Društva naroda da bi odbranile svoj politički i kulturni status. Mađarska i Rumunija su mobilisale snage unutar ovog prostora, prva da brani svoja kulturna prava od rumunskih suvreda, a druga da utvrdi svoj važan položaj u MKIS.

Međunarodne kulturne organizacije (MKO)

Kulturni internacionalizam u praksi

Oba svetska rata nesporno su osnažila internacionalistički duh. Tako je publikacija *International Government*, koju je Englez Leonard Vulf objavio 1916. godine, pozivala na sklapanje sporazuma i osnivanje međunarodnih komiteta da bi se na nov i mirovni način suočili o sa međunarodnim problemima; isto tako, objavljivanje dela *One World* Amerikanca Vendela Vilkija godine 1943. svedoči o potrebi za novim političko-diplomatskim praksama. Promovisati kulturu kao teren i sredstvo smirivanja strasti bio je ulog Međunarodne komisije za intelektualnu saradnju 1922, kao i njenog naslednika Uneska 1946. godine. Napori ove prve organizacije bili su brzo zaboravljeni u bucinasilju koje je doneo Drugi svetski rat. Međutim, dvadesetih godina e zaista postojala i prava internacionalistička klima iz koje je veoma malo država moglo da se oseti isključenim. Fašistička Italija je tako želela da se u Italiji 1928. godine formira Institut za obrazovnu kine-matografiju. MKIS i njen pomoćnik – Međunarodni institut za intelektualnu saradnju takođe su podsticali reviziju školskih knjiga 1928. godine. U pojedinim slučajevima su im pomagali poznati istoričari poput Ajlin Pauer. Sa svoje strane, Unesko je koristio čitav niz različitih ali obilnih inicijativa zarad boljeg razumevanja među narodima.³⁹ Mirovne akcije najpre su preduzete putem velikog istraživanja o pra-

vima čoveka (1948), promovisanjem Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima 10. decembra 1948: filmovi, gostujuće izložbe, proslave 10. decembra, u početku naročito dobro praćene u Japanu i Nemačkoj, i podsticanjem školske razmene. Druga strategija tiče se konkretnih metoda podrške međunarodnom razumevanju povećavanjem broja obrazovnih kurseva i seminara, pokretanjem mreže škola (naročito u Japanu i Sjedinjenim Državama), diskusija usmerenih na probleme međunarodnog života i sporta (posebno od 1959. godine). Naposljetku, usled intenzivnog razmišljanja o rasizmu Unesko je početkom pedesetih godina pokrenuo veliki program studija na čelu sa antropologom Alfredom Metroom, objavio svečanu antirasističku deklaraciju 1949. godine i podsticao pisanje knjiga od velike intelektualne važnosti poput dela *Rasa i istorija* Klod Levi-Strosa (1952). No, jednu od glavnih prepreka nespornom uspehu ovih međunarodnih kulturnih organizacija predstavljale su političke nesuglasice među velikim brojem ovih aktera.

Takmičenje država u okviru međunarodnih kulturnih organizacija

Već smo pomenuli ideologiju „zblizavanja naroda” karakterističnu za duh međunarodnih kulturnih organizacija. No, ipak ne treba misliti da su države pristale da potisnu sopstvene interese kao što smo već pokazali na primeru politike koju je vodio Japan tridesetih, a Sjedinjene Države osamdesetih godina. Međunarodna kulturna saradnja takođe je predstavljala teren takmičenja i borbe za prevlast između država. Francuska je, na primer, tvrdoglavo vodila politiku uticaja u okviru dve velike međunarodne kulturne organizacije XX veka, bilo da je reč o promovisanju sopstvenog jezika⁴⁰, nametanju svojih ljudi (Anri Bergson bio je prvi predsednik MKIS 1922. a Rene Maje direktor Uneska između 1962. i 1974. godine) ili sopstvene teritorije za sedište osnovanih

⁴⁰ Godine 1946. u toku burnih pregovora oko postavljanja prvog direktora, Amerikanac Vilijem Benton konsultovao je francuskog diplomatu Anrija Bonea (Henri Bonnet) da bi ga naivno pitao da li će budući generalni direktor obavezno morati da govori tečno francuski. Bone mu je nonšalantno odgovorio: „Ah to je besmislica! Naravno da to nije od suštinskog značaja, nije čak ni presudna stvar, to je prosto neophodno!”, citirano u: Richard T. Arndt, *The First Resort of kings*, n. d., str. 170.

³⁹ Chloé Maurel, *Histoire de l'UNESCO. Les trente premières années 1945–1974*, Paris, L'Harmattan, 2010, str. 212 i dalje.

organizacija (IICI osnovana je u Parizu 1926, a Unesko 1946. godine) stavljanju naglaska na jasnu viziju kulture. Tako je 1946. elitistički i intelektualni pristup Uneska suprotstavio „romansku” grupu (Francuska, Južna Amerika) anglofonom pristupu koji je davao prednost materijalnom obrazovanju preko modernih sredstava komunikacije (Viljem F. B. i drugi). U oktobru 2005. usvajanje konvencije o „zaštiti i promociji različitosti kulturnog izražavanja” dovelo je do političke pobjede Francuske i frankofonih zemalja suočenih sa hegemonijom anglofonih kulturnih industrija⁴¹ (videti deseto poglavlje).

No, diplomatska politika koju su vodile druge države takođe postavlja pitanje kako su međunarodne kulturne organizacije postale teren za političko takmičenje. Brazil je u međuratnom periodu koristio samo kulturnu komponentu Društva naroda (intelektualnu saradnju), nakon ovlaštenja iz Društva naroda 1926. pošto nije uspeo da dobije stalno mesto u savetu ove organizacije.⁴² Zahvaljujući svom vrlo angažovanom odorniku u Međunarodnom institutu za intelektualnu saradnju (IICI) Montarjoso, Brazil se trudio da bude povoljno ocenjen u okviru ovog sporazuma međunarodne kulturne diplomatije i iz sve snage nastojao da dobije punopravan status međunarodne sile. Prilično velikodušno finansirao IICI, učestvovao u njenim istraživanjima i nastojao da bude posrednik između Evrope i Amerike u vezi sa određenim spornim pitanjima poput autorskih prava. Što se Sjedinjenih Država tiče, kada je počeo Korejski rat pedesetih godina, one su nastojale da u okviru Uneska pokrenu „informativnu kampanju” o ovom konfliktu da bi uznemirile pristalice komunizma.⁴³ Takav zahtev sa čigledno političkom konotacijom izazvao je nelagodu velikog broja zemalja saveznica vrlo bliskih Sjedinjenim Državama, naročito Francuske i Engleske. Predsednik Uneska u to vreme Meksikanac Haime Torres Bodet (1948–1952) odbio je da prihvati ove predloge i na kraju odneo ostavku 1952. godine. Ipak, u januaru 1951. Sjedinjene Države

uspele su da izglasaju tekst u kome se pominje informativni program Uneska o Koreji. U tom duhu, tokom 1951. i 1952. Istočni blok neprimikidno je protestovao zbog američke prevlasti u organizaciji sa sedištem u Parizu.

Nezvanični privatni akteri

Iako su države razvile administracije zadužene da vode spoljnu kulturnu politiku, takođe su često u te svrhe manje ili više otvoreno koristile i privatne aktere. Oni su uglavnom imali kvazisluzbenu funkciju. Američke filantropske organizacije (poput fondacija Rasela Sejdža, Karnegijeve i Rokfelerove, Fondacije Džulijus Rozenvalda, Fondacije Komonvelta, kao i Fondacije Bila i Melinde Gejts, osnovane 2000. godine), nemačka fondacija Aleksandar fon Humbolt i Francuska alijansa predstavljaju odlične primere ove uloge privatnih organizacija očigledno nezavisnih od države. No, zbog ideološke bliskosti sa vlastima najčešće im je bila poverena važna uloga podrške političkoj i kulturnoj diplomatiji države (videti peto poglavlje za Francusku). Originalnost ovih nezvaničnih privatnih aktera je u tome što su još pre 1914. pokrenuli globalnu kulturnu akciju dok su se države i dalje borile da prevaziđu klasične diplomatske koncepte moći (vojne i ekonomske), odnosno osmisle nove strategije svetskog kulturnog delovanja. Transnacionalni duh određenih nezvaničnih aktera takođe doprinosi razumevanju razloga njihovog intelektualnog napredovanja u ovom domenu.

Međusobno usaglašavanje zvanične i nezvanične akcije

Možemo izdvojiti pet oblika angažovanja svojstvenih ovim organizacijama na pola puta između državne i privatne akcije. Najpre, u

⁴¹ O ovoj debati između dve vrste kulturnih akcija videti u: Chloé Maurel, *Histoire de l'UNESCO, n. d.*, str. 40 i dalje.

⁴² Juliette Dumont, *L'institut international de coopération intellectuelle et Brésil 1924–1946*, Paris, IHEAL, 2008.

⁴³ S. E. Graham, *The (Real) Politics of culture: US cultural diplomacy in UNESCO, 1946–1954*, *Diplomatic history*, br. 2, april 2006, str. 231–251.

o pojedinih slučajevima mogli su da sprovede akcije a da se ne bave prioritetima državne akcije, i da na taj način iskažu potpunu nezavisnost. Na drugom mestu, mogli su da imaju ulogu savetnika i/ili kričara državne politike zahvaljujući prednosti koju su imali u odnosu na državu u vezi sa pitanjem koncipiranja programa i organizacije. To je, na primer, uloga koju je u Francuskoj imala Francuska alijansa između 1883. i 1914. godine. Koristeći globalizovanu mrežu odbora od kraja XIX veka Francuska alijansa ukazala je državnom aparatu na neophodnost sistematskog i racionalnog organizovanja kulturne diplomatije. Isto tako, filantropske organizacije osmislile su i pokrenule krajem tridesetih godina američki univerzalizam progresivnog karaktera, još pre nego što se Vašington za to ozbiljnije zainteresovao. Treće, mogli su biti državni „instrumenti iz senke” u određenim okolnostima kojima je državna intervencija bila teže izvodljiva ili u kojima je bila neophodna delikatna promena zvanične politike. Francuska alijansa je mogla tako da otvara svoje ustanove po celoj Kini devedesetih i dvadesetih (više od dvanaest instituta) dokle god se činilo da funkcioniše kao privatna organizacija koja poštuje lokalne zakone i koja je integrisana u strukture kineskih univerziteta.

Isto tako, američke fondacije zauzele su internacionalističku poziciju u međuratnom periodu („vilsonizam”) negujući bliske odnose sa raznim institucijama Društva naroda (intelektualna saradnja, zdravstvena organizacija koja je primila više od dva miliona dolara između 1922. i 1937), dok ih je sam Američki kongres ignorisao 1920. godine. Rockefellerova fondacija je, na primer, pružila finansijsku pomoć Međunarodnom institutu za intelektualnu saradnju osnovanom u Parizu 1926. i dodelila mu 1939. donaciju (2,8 miliona franaka) veću od one koju mu je dala francuska vlada (2,20 miliona). Početkom pedesetih godina Fordova Fondacija, pod rukovodstvom direktora Pola Hofmana, osmislila je političko-kulturni projekat izlaska iz hladnog rata „mirovni uslovi”⁴⁴ koji se uveliko kosio sa tadašnjom dominantnom ideologijom makartizma. Kada je Stejt department nekoliko godina kasnije usvojio politiku koja nije bila toliko ratnohuškačka u odnosu

na zemlje istočne Evrope, tražio je od fondacija da intervenišu pre toga u određenom broju istočnih zemalja, poput Mađarske, kada je 1958. američka vlada molila Fordovu fondaciju da nastavi da pomaže mađarski orkestar. Uostalom, ova fondacija radila je paralelno na projekatima u Poljskoj, a u decembru 1959. uložila 300.000 dolara u program razmene sa Sovjetskim Savezom.

Četvrto, ovi programi privatnih aktera mogli su da budu ključni dodatak državnim inicijativama; zajedničko delovanje američkih filantropskih fondacija i Instituta za međunarodno obrazovanje (IMO) u međuratnom periodu zapravo je predstavljalo osnovu američkih intervencija u domenu univerzitetske razmene. Osnovan 1919. godine, sa 25 članova 1931. godine, upravo je IMO pokrenuo univerzitetske fondove za saradnju južnoameričkih univerziteta i njihovih kolega u Sjedinjenim Državama (još pre pokretanja prvog kulturnog odseka u okviru Stejt departmenta koji je nastao 1938. godine radi suprotstavljanja nemačkoj propagandi u Južnoj Americi).⁴⁵ Institut za međunarodno obrazovanje, pod rukovodstvom profesora Stefana Dugana, osnovao je 1929. godine odeljak „Južna Amerika”. Iste godine Duganov sin Lorens, (budući osnivač odseka za kulturu Stejt departmenta osnovanog 1938. godine) dugo će boraviti na južnom delu kontinenta, a i otac mu se pridružio 1931. godine; oni su nastojali da steknu priznanje na tim prostorima i napravili spisak svih naučnika koji bi mogli biti zainteresovani za saradnju sa severnoameričkim univerzitetima. Ponekad su savetovali institucije koje su posetili. Tako je IMO u međuratnom periodu pre svega imao ulogu nezvanične univerzitetske agencije.

Što se petog oblika angažovanja tiče, ove organizacije imale su mogućnost da postanu državni akteri; nakon 1918, a još više nakon 1945. godine, Francuska alijansa jasno je uzdignuta u rang privilegovanog državnog aktera koji je, od kraja četrdesetih godina, pa nadalje, preuzeo na sebe brigu o finansiranju mladih nastavnika francuskog jezika (odvojenu od državne funkcije) koji su preko ove organizacije odlazili da predaju u školama ili na kursovima jezika po celom svetu. Isto to se

⁴⁵ J. Manuel Espinosa, *Inter-american beginnings of U. S. cultural diplomacy 1936–1948*, Washington, Bureau of educational and cultural affairs, 1976, str. 45 i dalje.

⁴⁴ Volker R. Berghahn, *Philanthropy and democracy in the american century*,

može reći i za američke fondacije, naročito posle četrdesetih godina, kada dobrovoljno pomažu državi u hladnoratovskom ili posthladnoratovskom periodu (videti sedmo poglavlje). No, ovakve aktivnosti u prilog državnim interesima javile su se još na početku XX veka, poput prvih velikih medicinskih inicijativa koje je usvojila Rokfelerova fondacija. Ona će pokrenuti zdravstvene kampanje na teritorijama koje su u to vreme došle pod geopolitičku kontrolu Amerike (najpre na Karijskim i Pacifičkim ostrvima, a onda i u Južnoj Americi dvadesetih godina). Prilikom realizacije ovih programa, Rokfelerova fondacija je istovremeno sarađivala i sa američkim, a i sa lokalnim vlastima.

Tipologija nezvaničnih nevladinih aktera

Verske misije i politički i verski mesijanizam

Početkom XX veka prisustvo hrišćanskih misionara gotovo svuda u svetu svedoči o duhovnoj i materijalnoj moći Zapada. Stožeri evropske kolonizacije XIX veka, ali i ekspanzije na Pacifik i Mediteran, verske grupe uglavnom su predstavljale značajne pomoćnike vlasti u sopstvenim zemljama. Čak i zemlje koje su bile na meti Katoličke crkve krajem XIX veka, poput Francuske i Italije, odustale su od „izvoza antiklerikalizma” u inostranstvo. Tokom 1914. francuske katoličke kongregacije školovale su više od 100.000 dece u Otomanskoj imperiji, a u međuratnom periodu imale su 150.000 đaka u Južnoj Americi. U Kini, na primer, nakon poraza od Japana 1895–1895. i propasti dinastije Čing 1912, kineske elite smatrale su da je zapadnjačka modernizacija neizbežna. U skladu s tim se broj američkih protestantskih misionara u Kini popeo sa 17.000 1889. na 170.000 godine 1915.⁴⁶ Otomanska imperija je uoči 1914. dobar primer za proučavanje ovog mešanja interesa. Na tom prostoru sukobile su se evropske sile željne da raspodele zone uticaja u ovoj krhkoj državi („bolesnom čoveku”,

prema rečima cara Nikole I izgovorenim 1853. godine), predodređenoj za podelu (raspad) u budućnosti. Iščekujući taj trenutak, verski redovi i misije pomogli su izgradnju bolnica, škola, čak i visokoobrazovnih ustanova (američki univerzitet i Francuski jezički univerzitet Sv. Josif u Bejrutu 1881. godine), a zauzvrat ih je država subvencionisala. Francuska na prvom mestu nastoji da nametne moralni uticaj na toj teritoriji od 1840. zahvaljujući svojoj staroj istorijskoj ulozi zaštitnika katolika u Otomanskoj imperiji (koju su pak preuzele druge katoličke sile poput Italije 1905. godine) i širenju škola posredstvom kongregacija predavača francuskog porekla osamdesetih godina XIX veka. Svaka sila nastojala je najpre da ostvari uticaj nad određenim delom Otomanske imperije (Rusi u Palestini, Italijani u Smirni, Francuzi u „Siriji”, odnosno Palestini, Libanu, današnjoj Siriji). U ovoj poslednjoj zoni francuske diplomate sa podizrenjem su dočekale sve inicijative koje su preduzimale druge države⁴⁷, utoliko više što su im Englezi, Rusi i Italijani predstavljali najozbiljnije rivale. Oni će braniti prava pravoslavaca (uzrok Krimskog rata 1853–1854) i podržati carsko pravoslavno društvo u Palestini (La société impériale orthodoxe de Palestine), koje je osnovao Vasil Hitrovo, uz dozvolu ruskog cara Aleksandra III. Ova organizacija će krajem XIX veka takođe širiti svoj uticaj u Damasku (29 škola). To su najpre bile građanske škole bez jasnog uspeha (podržavala ih je 1887. godine Krispijeva vlada), kao i verske škole, koje je građanska i antiklerikalna država u prvo vreme ignorisala, a ipak subvencionisala krajem XIX veka. Italijanske škole su bile vrlo brojne u Smirni i Palestini zahvaljujući franjevcima (prevashodno Italijanima) koji su čuvali i održavali sveta mesta, a postepeno i u Siriji. Kada je većina italijanskih misionara napustila francuski protektorat 1905. godine (poput misionara Karmelićana u sadašnjoj Siriji), u Otomanskoj imperiji još više su se zaoštrili „konkurentski” odnosi dve države. Zapravo, elite u Parizu i Rimu bile su zaokupirane idejom svoje svetske „misije”, što objašnjava gotovo paralelno osnivanje dve građanske nevladine organizacije – nosioce jezičkog mesijanstva: Francuske alijanse 1883. i Udruženja „Dante Alighieri” 1889. godine.

⁴⁶ Emilz Rosenberg, *Spreading the american dream. American economic and cultural expansion 1890–1945*, n. d., str. 31.

⁴⁷ Jean Riffier, *Les Œuvres françaises en Syrie (1860–1923)*, Paris, L'Harmattan, 2000, naročito deveto poglavlje, str. 237–293.

*Građansko jezičko mesijanstvo:**Francuska alijansa i Udruženje „Dante Aligijeri”*

Francuska alijansa – model koji je Udruženje „Dante Aligijeri” preuzelo 1889, a koji takođe podrazumeva odbranu jezika kao simbola italijanskog identiteta – predstavlja projekat univerzalizacije francuskog jezika i kulture u vreme druge „globalizacije” između 1880. i 1900. i intenzivne kolonizacije Afrike. Pa ipak, ova organizacija ubrzo je napustila usmerenost ka kolonijalizmu i, zahvaljujući veoma originalnom metodu osnivanja odbora u inostranstvu (koji nisu podlegali francuskim zakonima), postala multinacionalna organizacija francuskog duha koja se bavila organizovanjem školske nastave i večernjih kurseva, opremanjem biblioteka, kao i slanjem predavača. Od 1886. država je priznala Alijansi status organizacije koja se zalaže za opšti interes, pa je od tada ona mogla da prima donacije. Iako je bila nevladina organizacija, njom su rukovodile ličnosti blisko vezane za državne vlasti, naročito za pripadnike gambetičkih krugova početkom 1880-ih (poput Pjera Fonsena). Od tada, pa sve do 1940-ih, njom prevashodno upravljaju veliki univerziteti. Direktori Alijanse „naučnici-ambasadori” (prema francuskom istoričaru Kristofu Šarlu) stavili su svoje naučno-diplomatske odnose u službu organizacije, od Ferdinana Brinoa, do Viktora Berara pre 1914, kao i od Lisjena Levi-Brila ili Anrija Ozera, do Žorža Dima nakon 1918. godine.

Štaviše, sve do 1940-ih godina i pojave kulturnih atašea, savetnika (1949), u meri u kojoj su uticaj zvanične kulturne diplomatije u Parizu i broj ambasada sa atašea bili skromnih razmera, ogranci Francuske alijanse u svetu mogli su slobodno da obavljaju svoje aktivnosti ali strogo poštujući vlast koju su simbolično predstavljali čelnici Ministarstva spoljnih poslova. Udruženje „Dante Aligijeri” pokušalo je da sledi strategije Francuske alijanse. Pod rukovodstvom istoričara Pa-skvalea Vilarija krajem XIX veka usmerava se na odbranu italijanske vlasti na Levantu⁴⁸ i zaštitu imigranata u Americi, kada je početkom XX veka po 500.000 imigranata napuštalo Sinajsko poluostrvo svake godine. Godine 1912. imala je 600.000 članova, osnovala odbore u

inostranstvu, u Tunisu i Otomanskoj imperiji (naročito Solunu), i uočila rata pomogla 7.000 učenika. Iako je 1929. godine bilo čak 150 odbora u inostranstvu, naštavši se u službi fašističkog režima krajem 1930. godine, ova organizacija smanjila je broj inostranih ograna na samo petnaest. Nakon rata se polako vratila u staru poziciju, pa je 1956. imala 260 odbora, naročito u nekomunističkim evropskim zemljama (155) i na američkom kontinentu (71).

Američko mesijanstvo progressa, reforme i američkog načina života: američke filantropske organizacije i Holivud

Ovde ćemo govoriti o dva tipa aktera koji su, van svojih aktivnosti i sopstvenih interesa, kao i svojih načina delovanja koji su dijametralno suprotni, ipak imali jednu zajedničku karakteristiku – to što su prilično često u istoriji XX veka pružali podršku američkoj vlasti. O ulozi Holivuda tokom Drugog svetskog rata i hladnog rata biće više reči u sedmom poglavlju (u kojem će ta uloga biti jasnije naznačena). Naravno, slično kao što smo već govorili o radu Fordove fondacije i njenom programu podrške izlasku iz hladnog rata od 1950. godine (i takođe u drugom poglavlju), nije reč o jednostavnoj lojalnosti američkim vlastima i o njihovim „imperijalističkim” zamislima. No ipak, među ovim vladinim i nevladinim akterima zasigurno su postojale i zajedničke vizije sveta, što podrazumeva i zajednička interesovanja. Tako su istorijska istraživanja poslednjih dvadeset godina ukazala na postojanje „liberalne korporativne države” koja je pod svojim „progressivnim” okriljem okupila s jedne političke stranke (najpre republikance, a onda i demokrate), i određene ekonomske i društvene grupe (ve-like firme sa jakim kapitalom, radničke sindikate), s druge strane. Iako ovi radovi o *korporativnim delovanjima* (*corporate estate*) nisu uvek isticali „kulturne” aktere (već su prednost davali ekonomskim akterima) poput velikih filmskih kompanija ili velikih filantropskih fondacija, zasigurno je opravdano uvrstiti ih u „korporativni” program, koji je dominirao američkom istorijom XX veka.⁴⁹ Ovaj program zapravo

⁴⁹ O ovoj problematici videti izdanje časopisa *Diplomatic history*, zima 1986, naročito tekst Michael J. Hagan, *Corporatism: a positiv appraisal*, str. 363–372.

⁴⁸ Videti u: Didier Grange, *L'Italie et la Méditerranée* (1896–1911), *Ecole française de Rome*, 1994, 2. tom, 15. poglavlje, str. 661 i dalje.

definiše ciljeve (ekonomski i društveni progres, stabilnost liberalne države) i ekonomska i politička sredstva za njihovo ostvarenje, odnosno visok ekonomski nivo i slobodnu razmenu u prvom, odnosno aradnju prosvetne i modernizovane države sa velikim nevladinim ekonomskim akterima, u drugom slučaju. Ideja o velikom razvoju narazi se u centru ovakve vizije sveta. Izvoz i naročito održavanje sistema slobodne razmene postavljeni su kao kategorički imperativ za njeno stvaranje. Štaviše, politički i kulturni internacionalizam proistekao je iz ove inicijalne ekonomske potrebe. Najpre su republikanci osmislili ovaj internacionalistički projekat početkom veka, potom su ga i demokrate preuzele krajem tridesetih godina XX veka.

Tako je Holivud imao podršku države da bi osigurao sopstvena prava u osvajanju inostranog tržišta, pa su 1918. godine uvedeni posebni uslovi u okviru antimonopolskih zakona (Holivud se 1980. godine nički odbranio od pokušaja da mu se ospore ova prava, a takođe je nedavno mogao da računa na pomoć američkih vlasti u borbi protiv protekcionističke evropske politike.⁵⁰ U avgustu 1940. nacisti su zabranili američke filmove u svim oblastima koje su bile pod njihovom kontrolom i tako ubrzali proces približavanja Holivuda intervencionističkom pokretu. Sporazumi Blum-Byrnes iz 1946. predstavljaju jedan od brojnih primera ove plodne saradnje između filmskih kompanija, koje su od 1945. okupljene pod zajedničko okrilje udruženja Motion Picture Export Association – MPEA i Stejt departmenta. Dok je 2.000 američkih filmova čekalo na uvoz, francusko-američki sporazum uspeo je da ograniči ekskluzivnost francuskih filmova na četiri od tri deset nedelja.⁵¹ Isto tako, 1947. godine Stejt department i MPEA potpisali su Atljev ugovor, koja je nastojala što više da zaštiti britansku kinematografiju. Od 1957. godine MPEA preuzela je na sebe odbranu velikih filmskih studija (*mejdžorsa*) na svim tržištima u svetu i veoma je blisko sarađivala sa Vašingtonom radi odbrane slobodnog tržišta na

međunarodnom nivou. Osamdesetih (zakoni o trgovini 1983–1984) i devedesetih godina, obeleženih važnim spoljnim i unutrašnjim pregovorima u oblasti kulturne industrije, MPEA dobija priliku da energično deluje iz pozadine. Ipak, neophodno je pomenuti i 1966. godinu kada je izabran njen novi predsednik Džek Valenti, bivši savetnik Lindona Džonsona i izvanredni lobista, da bi se ukazalo na domene uticaja MPEA na političke krugove, istovremeno i u Sjedinjenim Državama i u inostranstvu. Na unutrašnjem planu, Valenti je 1971. omogućio velikim filmskim studijama da uzmu zajam od Banke za uvoz-izvoz (Export-Import Bank), a na spoljnom planu koristio je svoj angažman u okviru zvaničnih američkih delegacija (na primer, u Kini 1979. ili u Sovjetskom Savezu 1988. godine), da bi stupio u kontakt sa lokalnim političarima na visokim položajima i na taj način se direktno zalagao za svoje ideje i pregovarao o slobodnom izvozu američkih filmova. Tako MPAE otvara i korejsko tržište za holivudske filmove 1988. godine, omogućivši dolazak velikih filmskih studija u istočne zemlje nakon 1989. godine, i doprinoseći otvaranju Kine sredinom osamdesetih godina XX veka.⁵²

Osnivanje velikih fondacija takođe se može uvrstiti u ovaj pokret internacionalističkog i progresivnog duha početkom 1914. godine.⁵³ Osnovale ih je nekoliko velikih kapitalista (Karnegi, Rokfeler, Fajlen), i one su učestvovala u neophodnim reformama američkog društva radi nalaženja rešenja za sve veću nejednakost u društvu. Bavljenje aktivnostima od javnog značaja u domenu zdravlja i/ili obrazovanja ukazuje na ovu strategiju promena koje su prethodile državnoj intervenciji unutar Sjedinjenih Država. No, fondacije istovremeno takođe imaju i pionirsku ulogu u usmeravanju kulturnih i tehničkih programa (iskoreniti ankilostomijazu, malariju, žutu groznicu) izvan Sjedinjenih Država, naročito na Karipskim i Pacifičkim ostrvima, gde su se pridružile prvim koracima nove američke vojne i diplomatske moći. Ove

⁵² Nolwenn Mingant, La Motion Picture Export Association de Jack Valenti (1966–2004), corps diplomatique des majors hollywoodiennes à l'étranger, *Revue française des études américaines*, br. 121, 3. tromesečno izdanje, 2009, str. 102–113.

⁵³ Loudovic Tournès, *La Fondation Rockefeller et la naissance de l'universalisme philanthropique américain, Critique internationale*, br. 35, april–jun 2007, str. 173–197.

⁵⁰ Videti u: Victoria de Grazia, *Irresistible Empire*, n. d., str. 299 i dalje (naročito videti str. 309–310, o pritisku na Eduarda Ertoa i njegov plan o kvotama 1928. godine).

⁵¹ Jacques Portes, *Les origines de la légende noire des accords Blyme-Burnes sur le cinéma, Revue d'histoire moderne et contemporaine*, april–jun 1986, str. 314–329.

ondacije rukovodiće se iskrenim internacionalizmom, ali će on ipak biti u skladu sa idejom o američkoj „manifestnoj sudbini” zasnovanoj na društvenom progresu i slobodi pojedinca.

U nekom drugom periodu ove fondacije su pak imale ulogu nosioca internacionalizma naspram države. Od početka tridesetih godina promovisanjem studija poput „međunarodnih odnosa” i povećanjem stipendija za studiranje u inostranstvu), i naročito u periodu rata, okfelerova fondacija ponovo počinje da smišlja načine da se američki i univerziteti i elite potpuno otvore prema svetu, podstičući njihovu intelektualnu širinu (doprinoseći tokom sukoba razvoju studijskih programa Regionalnih studija u dvanaestak vojnih škola i insistirajući na uvođenju nastave stranih jezika) i vatroeno zastupajući geografski osmopolitizam budućih profesora. I zaista, ako pogledamo Južnu ameriku između 1941. do 1948. godine, severnoameričkim univerzitetima dodeljeno je 189 stipendija da drže predavanja (engleskog jezika književnosti, ali i sociologije i ekonomije) na jugu reke Rio Grande četvrtina stipendija podrazumevala je boravak od najmanje godinu dana), a 65 stipendija dodeljeno je „ekspertima” iz različitih oblasti.⁵⁴

Drugi nevladini međunarodni akteri: međunarodne nevladine organizacije (MNVO) i epistemološke zajednice

Porast broja nevladinih aktera koji su imali međunarodnu aktivnost (MNVO) jedna je od velikih odlika istorije proteklih sto godina. Okom 1900. postojalo je dve stotine aktivnih organizacija a 1930. taj broj se povećao na osam stotina; tokom 1980. bilo ih je četiri hiljade, a danas ih ima čak trinaest hiljada⁵⁵; napredak sredstava komunikacije

proširio je vreasnosu i norme po celom svetu. Ove grupe, često osnovane i dijalektički povezane sa velikim međunarodnim organizacijama – član 71 Ujedinjenih nacija omogućuje im da budu konsultovane u okviru Ekonomskog i društvenog saveta Ujedinjenih nacija – oformile su prilično centralizovane mreže što su države naučile da uzimaju u obzir. One su često pružale podršku zvaničnim diplomatskim organizacijama u vezi sa određenim pitanjima, poput održavanja mira, razvoja međunarodnog sporta i zaštite prava pojedinca i okoline krajem XIX veka. Da li su dakle ovi međunarodni akteri bili nezavisni od države u svojim akcijama promovisanja denacionalizovanog globalnog društva i sveta bez granica?⁵⁶ Već smo negativno odgovorili na ovo pitanje kada smo u više navrata pominjali ulogu američkih filantropskih organizacija. Uopšteno rečeno, međuzavisnost i odnosi moći dominirali su međunarodnim životom, kao i ovim transnacionalnim mrežama, i kako su se one sve više institucionalizovale, bile su i sve češće stavljane u službu državnih interesa nametanja uticaja (što predstavlja i stanovište teoretičara „neorealizma”). Drugi praktičari i teoretičari međunarodnih odnosa ocenjuju, naprotiv, da međunarodne nevladine organizacije imaju posebnu odliku, odnosno da bi trebalo da stanu u odbranu određenog identiteta (pre svega verskog), posebnih ciljeva i dinamike (asocijativne i liberalne, antiprotekcionističke prirode), kao i da bi trebalo da oblikuju ponašanje države, velikih kompanija ili pojedinaca, doprinoseći informacijama, stručnošću, pa čak i predlozima za drugačije politike. U tom smislu, dobro je poznata velika uloga svet-skih nevladinih organizacija poput Amnesty internešna ili Grinpisa krajem XX veka. Nema sumnje da postoje akteri posrednici između države i pojedinaca koji su imali čvrsta ideološka uverenja. Međutim, iako su se ovi međunarodni akteri nadali da će moći da se zalažu za nove regulative, ni oni nisu bili pošteđeni odnosa moći i države su i te kako nastojale da ih instrumentalizuju. Što se država tiče, Sjedinje-

Transnational Studies reader intersections and innovations, New York and London, Routledge, 2008, str. 474–489.

⁵⁶ Videti u: Ariel Colonosmos, *L'Acteur en réseau à l'épreuve de l'international*, u: Marie-Claude Smouts (ur.): *Les Nouvelles Relations internationales. Pratiques et théories*, Presse de Science Po, 1998, 203–225.

⁵⁴ J. Manuel Espinosa, *Inter-american beginnings of cultural diplomacy 1936–1948*, n. d., 15. poglavlje, str. 301–315.

⁵⁵ John Boli i Georges M. Thomas, *World culture in the world polity: a century of world non-governmental organization*, u: Sanjeev Khagram i Peggy Levitt (ur.), *The*

e Države su, zbog svoje političke strukture (ekonomski liberalizam, rednovanje zajednice uz istovremeni podsticaj verskog pluralizma) iako indiskretno podržavale stvaranje mnogostrukih transnacionalnih mreža, naročito u oblasti religije.

U svakom slučaju, u meri u kojoj su međunarodne nevladine organizacije bile nosioci vizije o svetu, vrednostima i konkretnim akcijama na tehničke pomoći (15% MNVO bilo je angažovano u zdravstvenom sektoru), sve su one bile potencijalno kulturne, poput Međunarodnog olimpijskog komiteta (MOK) ili Svetske turističke organizacije (8% MNVO bilo je angažovano u oblasti sporta i slobodnih aktivnosti). Mi ćemo se ovde ipak usmeriti na posebne MNVO: one koje su bile povezane sa mirovnim pokretom, one koje su se bavile verskim transnacionalizmom, kao i one nastale u okviru društvenih mreža.

Velike pacifističke mreže

Između prve međuvladine konferencije u Hagu (1899) i razvoja raznih transnacionalnih pokreta usmerenih na odbranu mira, početak XIX veka bio je svedok istinskog pacifističkog prozletizma. U ovekove ulazi i osnivanje Međunarodnog olimpijskog komiteta (MOK) 1894. pod rukovodstvom Pjera de Kubertena (1863–1937). Među Kubertenovim prijateljima bilo je poznatih boraca za mir, od Frederika Pasija, do Anrija dela Fontena, budućeg dobitnika Nobelove nagrade za mir. Trećina članova koji su 1894. učestvovali u osnivanju MOK-a pripadala je pacifističkom pokretu. No, intervencija države sve vreme je postojala u okviru Olimpijskih igara. Godine 1920. pobjedničke sile su se u Antverpenu suprotstavile učestvovanju Nemačke u Prvim olimpijskim igrama nakon rata. Berlin će ući u olimpijski milje tek tokom Igara u Amsterdamu 1928, dok su Mađari i Austrijanci bili reintegrirani već od 1924. godine. Kao što smo ranije pomenuli, sport generalno, a Olimpijske igre posebno, ostaje neraskidivo vezan za državne interese. Postojala je još jedna velika međunarodna pacifistička struja oličena u feminističkim udruženjima na kraju XIX veka. Jedan suštinski internacionalistički „duh”, iako prilično uopšteno definisan, predstavljao

je pokretačku snagu dve važne transnacionalne strukture: Međunarodni savet žena, osnovan 1888. godine (činile su ga 1914. godine 23 filijale), koji je kasnije, nakon 1918. godine, prerastao u Žensko društvo naroda, i Međunarodna feministička alijansa, osnovana 1902. u Berlinu (26 predstavnika 1913. godine).⁵⁷ Ove organizacije razvijale su neizbežno pacifističku viziju buduće moći žena (žena stvaralac sveta) i protestovale protiv ratnih zločina koji su se ticali žena (silovanje). No, patriotske reference poput himne i nacionalne zastave, kao i svečanosti u kojima je svako isticao svoje kulturne specifičnosti, vidno su se održale u svim oblastima: pri organizovanju kongresa, kao i Olimpijskih igara 1908. i naročito 1912. godine kada su se pojavile delegacije sa nacionalnim zastavama. U međuratnom periodu bilo je mnogo aktivnih transnacionalnih pokreta za odbranu mira. Njihova intervencija bila je očigledna tokom pojedinih velikih međunarodnih sastanaka (javno mnjenje, lobiranje i vršenje pritiska na delegate tokom konferencija, objavljivanje rasprava), kao i na pomorskim konferencijama o razoružanju u Londonu 1930. i Ženevi 1932. godine, kada je Ženski odbor za razoružanje (ŽOR) podneo peticiju koju je potpisalo više od pet miliona ljudi.⁵⁸ Ove velike transnacionalne pacifističke organizacije bile su predmet pažnje Bele kuće već od kraja 1920-ih. Stejt department je konačno podržao njihovo zalaganje za mir u Londonu 1930. godine i tada se predsednik Huver sastao sa pojedinim liderima poput Doroti Decer. Tako se tokom 1932. sastao i sa Hanom Klotije Hal iz Ženske međunarodne lige, kada je veliki karavan automobila kružio državom zalažući se za mir. Iako su 1945. godine čelnici američke diplomatije odlučili da uključe nevladine organizacije u rad Ujedinjenih nacija (član 71), ovaj plan se ostvarivao samo u meri u kojoj su diplomate iz Vašingtona još tridesetih godina dobro procenile nezanemarljiv uticaj koji su ovi novi akteri internacionalističkog i liberalnog duha imali na javno mnjenje (naročito u Sjedinjenim Državama), kao i njihov

⁵⁷ Leila J. Rupp, *The making of international women's organizations*, u: Martin H. Geyer i Johannes Paulmann (ur.), *The Mechanics of internationalism*, Oxford, Oxford University Press, 2008, str. 205–234.

⁵⁸ Christy Jo Snider, *The Influence of transnational peace groups on US policy decision makers during the 1930s*, *Diplomatic History*, br. 3, jun 2003, str. 377–404.

apacitet da organizuju i finansiraju programe za rešavanje problema svetu. Na kraju, činilo im se da je bolje da integrišu pojedine od ovih transnacionalnih grupa u okviru zvanične strukture da bi ih lakše kontrolisali. Tokom 1945. Sjedinjene Države su nastojale da ubede građane u neophodnost internacionalističke spoljne politike, pa se činilo važnim dobiti podršku ovih nevladinih organizacija kako bi se izbegla ponovna izolacionistička politika.

verske transnacionalne mreže

Još od ekspanzije jezuitskog reda po svetu u XVI veku, kao i bekstva francuskih protestanata u zemlje koje su im pružile utočište (Engleska, Holandija), pa sve do velikih evropskih kolonijalnih poduhvata XIX veku, vernici su prihvatili da obilaze svet da bi širili ili branili svoja verska stanovišta. U drugoj polovini XX veka naglo se proširio protestantski evangelistički pokret u Južnoj Americi i Africi. Od evangelističkih misija (New Tribes) koje su stigle u Brazil 1953. i širile se o Južnoj Americi i Africi, do Letnjeg instituta lingvistike osnovanog 1934. u Sjedinjenim Državama koji je sarađivao sa pokretom *Wycliffe Bible Translations* (protestantski pokret koji se 1975. nalazio na šetom mestu po bogatstvu u svetu), širenje američkih protestantskih enominacija po Južnoj Americi pokazalo se veoma uspešnim nakon 1945. godine. Evangelistički pokret često je proglašavan jednim od brojnih oblika američkog imperijalizma unutar potkontinenta kojim je šezdesetih i sedamdesetih borilo protiv razvoja neomarksističkog vičarskog katoličanstva (teologija oslobođenja).⁵⁹ Na povezanost konvativnog protestantskog evangelizma i određenih struktura američke vlasti najbolje ukazuju ličnosti poput Peta Robinsona, osnivača irišanske radiodifuzne mreže ili pastora Bilija Grejema. Oni su bili tinski zagovornici američkog verskog internacionalizma. Grejem je 1949. pokrenuo svetski evangelistički „krstaški rat”.⁶⁰ On je istovreme-

no davao prednost i severnim zemljama bliskim Sjedinjenim Državama (Engleska 1954, Nemačka), kao i zapadnim zemljama, za koje je procenjeno da imaju dobar potencijal (Centralna Amerika i, naročito, Gvatemala 1958, Venecuela 1962. godine). Grejem je smatrao da državna administracija ima autentičnu internacionalističku ulogu poput one Vilsonove, premda je to bio obrnuti internacionalizam: internacionalistička politička poruka treba da bude (ponovo) uključena u njen prvobitni verski milje i da time bude privatizovana. Osamdesetih godina američki evangelistički pokret osnivao je privatne univerzitete radi okupljanja brojnih stranih studenata; na Univerzitetu Regent, čiji je predsednik bio Pat Robinson, trećinu su činili inostrani studenti. Ovi primeri ukazuju na fleksibilnost američke kulturne akcije i njenu međunarodnu dinamiku u kojoj su verski privatni akteri, povezani u moćnu transnacionalnu mrežu, bili angažovani u svetu na kompleksan način (istovremeno i nezavisni od američke političke moći, ali i u sprezi s njom pošto je krajnji cilj ipak bio da se ukaže na političko-versku prevlast protestantske Amerike).

Društvene mreže

Intelektualna društvenost

U drugom poglavlju govorili smo o funkcionisanju i ulozi intelektualnih susreta u Pontiniju u međuratnom periodu kao o međunarodnoj instituciji usmerenoj na uspostavljanje mira u Evropi. Intelektualci iz svih zemalja koji su svakog leta odlazili u Burgonju činili su jednu od brojnih aktivnih evropskih mreža. Kao deo privatnog sektora više institucionalizovanog karaktera, Intelektualne zajednice kojima je rukovodio austrijski princ De Rohan takođe su učestvovalе u intelektualnom povezivanju. Tako je početkom dvadesetih, pre nego što je par Brian-Štresman stupio na scenu u Lokarnu 1925. godine, određeni broj intelektualaca preuzeo na sebe kvazipolitičku ulogu u „orijentisanju” naroda. Štaviše, krajem dvadesetih godina u atmosferi francusko-nemačkog pomirenja ove privatne intelektualne mreže

⁵⁹ Ariel Colonosmos, *Eglises en réseau. Trajectoires politiques entre Europe et Amérique*, Paris, Presses de Science Po, 2000, str. 69 i dalje.

⁶⁰ Isto, str. 146 i dalje.

postale su nezvanične organizacije. Nakon 1945. nove intelektualne mreže oko časopisa *Esprit* i Francuskog odbora za razmenu sa novom Nemačkom, osnovanog 1948. na inicijativu Emanuela Munijea i francusko-nemačkog instituta u Ludvigsburgu formiranog uz pomoć socijalističkog lidera Karla Šmita učvrstile su veze između Francuske i Nemačke. Tokom hladnog rata još jednu veliku međunarodnu mrežu činio je Kongres za slobodu kulture, osnovan u Berlinu u junu 1950, atlantistički nastrojen (videti sedmo poglavlje), kojeg su otvoreno podržavale pojedine američke fondacije, a tajno i Američka obaveštajna služba (CIA).

Širenje epistemoloških zajednica u XX veku

Razvoj različitih oblika međunarodnog širenja pokrenuo je niz studija o usko povezanim profesionalnim krugovima prvoklasnih veština koji su se često okupljali u forumima transnacionalnog karaktera. Već smo u prvom poglavlju govorili o umetničkom miljeu i vlasnicima galerija koji su imali međunarodne filijale, a u trećem poglavlju o transatlantskom miljeu „društvene reforme” na početku XX veka. Sve brojniji univerzitetski kadar u svetu takođe je doprineo povećavanju broja „epistemoloških zajednica” naučnika iz svih oblasti. Pa ipak, možemo govoriti o mnogo drugih miljea pored univerzitetskog. Transnacionalna zajednica poslovnih advokata predstavlja izvanredan primer ovog tipa, gde su velike advokatske kancelarije u Njujorku razvile evropsku mrežu kako bi osamdesetih i devedesetih godina nametnule svoje pravno-ekonomske norme.⁶¹ Pošto smo predstavili učesnike u kulturnoj akciji, angažovane na brojne načine i na različitim pozicijama, ima smisla ponovo skrenuti pažnju na probleme karakteristične za ovaj svetski „kulturni” milje u kome su se mešali i sadržaji (ideološke vrednosti, estetska dela) i forme (uređaji i tehničko-kulturna oprema poput biblioteka ili instituta u inostranstvu): tenzije između propagande i verodostojnih informacija u ratnim vremenima, između informacija i kulturne razmene u vreme mira, između centralnih državnih

interesa i interesa transnacionalnih privatnih aktera koji žele multipolarni svet u meri u kojoj su u XX veku moćni ekonomski akteri poput velikih međunarodnih medijskih kuća doprineli vrtoglavom širenju informacija i ideja. Međutim, posmatrajući sa „realističkog” stanovišta koje razmatra državne interese, možemo ukazati na sve odnose moći na kojima se zasnivala spoljna kulturna akcija. Države su ostale sveprisutni akteri u sistemu kulturne razmene na svetskom nivou, uključujući razne međunarodne kulturne organizacije poput Uneska. Naposljetku, možemo primetiti da se decenijama (kao što ćemo videti u sedmom poglavlju o ratovima u XX veku) širi polje kulturne razmene, i ono nije više vezano samo za domen književnosti i umetnosti već se bavi i načinima razmišljanja u određenoj zemlji ili internim raspravama koje druge države saznaju na razne načine preko privatnih medija ili zvaničnih kanala kulturne i javne diplomatije. Treba takođe pomenuti da je paralelno sa širenjem vidova komunikacija i masovnih medija „javna diplomatija”, koja se pre svega oslanjala na velika medijska sredstva, težila krajem XX veka da potisne raniju kulturnu diplomatiju. To ćemo pokazati u sledećem poglavlju govoreći o francuskoj spoljnoj politici koja je od osamdesetih godina stavila naglasak na razvijanje spoljne radiodifuzne tehnologije. U želji da „savetuje”, javna diplomatija nastojala je da „proda” imidž zemlje, dok se kulturna diplomatija oslanjala na apstraktnije i manje predvidive mehanizme „širenja”. Pa ipak, tačno je i da su od tog trenutka privatni kulturni akteri sve manje imali potrebu za diplomatskom pomoći u ostvarivanju međunarodnih kontakata.

⁶¹ Yves Dezalay, *Marchands de droit. La reconstruction d'ordre juridique par les multinationales du droit*, Paris, Fayard, 1992.

Kulturna akcija i javna diplomatija Francuske

„Učinite da ljudi zavole Francusku“, govorio je Taleran (Šarl Moris de Taleran-Perigor) svojim ambasadorima. Ova rečenica prilično dobro rezimira ono što bi generalno trebalo da bude cilj diplomatije. Iako se kultura često nametala kao jedan od najinteresantnijih resursa koji jedna država ili njen diplomatski kor može upotrebiti za sticanje prijatelja u inostranstvu. Francuska se, dakle, istakla, naročito među uticajnim nacijama, ranim izumom (zapravo još od XIX veka) aparata globalizovane *kulturne politike* (jedinstvo državnih i privatnih aktera u Francuskoj) i spoljašnje komponente (spoljna kulturna politika) francuskog kulturnog projekta, koji će od tada biti nazvan *javna diplomatija*. Što se tiče same francuske kulturne ponude prema inostranstvu, vitalnost prve (naročito u pogledu filmske produkcije) uveliko je uslovlila uspeh druge.

Tokom celog veka, uprkos ozbiljnim problemima na koje je naišla zila od osamdesetih godina, ova spoljna kulturna politika doprinela je da se Francuska izdigne iznad nje same i da joj se pridaju očigledna međunarodna vidljivost i atmosfera. Nakon 1945. Francuska je zapravo bila jedina prosečna svetska sila kojoj je pripisan status „velike“ sile: atomska bomba, s jedne (1960), mesto stalnog člana u Ujedinjenim nacijama, ambiciozan i prestižan politički diskurs dinamične kulture i jezika koji se govori na svim kontinentima, s druge strane, bili su glavni aduti kojima je pravdala pravo na sopstvenu „veličinu“ sve do kraja XX veka i tako nastojala da održi status „velike“ sile. Zapravo, ova ambicija da govori u ime čovečanstva ima dugu tradiciju koja datira još iz srednjeg veka, a u najmanju ruku od Francuske revolucije, kada je u Francuskoj cvetao politički i kulturni prozelitizam. On će zapravo poslednjih dvesta godina ostati iznenađujuće živ, povezujući istovremeno aristokratske vrednosti umetnosti življenja i „isticanja“ s jedne, i vrednosti političkog (ljudska i građanska prava) i kulturnog modernizma (avangardni pokreti), s druge strane.

Ovaj konstitutivni deo francuskog identiteta istrošio se krajem XIX veka u kontekstu relativnog političkog i vojnog slabljenja nakon poraza 1870. i 1940. godine. U zemlji poznatoj po tradiciji unutrašnjih sukoba ova ambicija da se pokrene spoljna kulturna politika na svetском nivou gotovo je uvek ujedinjavala različite političke i duhovne tabore. Pošto je reč bila o politici na srednji i dugi rok, ova akcija predstavljala je istovremeno i konstantno oruđe diplomatske moći, a i predmet relativne saglasnosti među elitama.¹ Međutim, paradoks ove uporne ambicije je što ne postoji nijedan dokument koji bi u neku ruku predstavljao povelju francuske kulturne akcije. Pošto nikada nije bila eksplicitna, njen kredito ostaju intimna uverenja francuskih elita: kulturni uticaj predstavlja osnovno oruđe francuske moći, i pritom je reč o permanentnoj borbi.

¹ Videti ključno delo Alberta Salona: Albert Salon, *L'action culturelle de la France dans le monde*, Thèse de l'Etat de l'université de Paris I, 1981, tri toma.

Mere kulturne akcije: prve u svetu u XX veku

Prvobitno su u XIX veku glavni akteri spoljne kulturne akcije bila privatna verska i građanska udruženja (videti četvrto poglavlje). Tako je, Francuska alijansa (1883), jedna od tih udruženja, čak smislila i program francuske kulturne akcije u XX veku: izbor da se pomogne širenje francuskog jezika delovanjem po školama i različitim mehanizmima širenja kulture (knjige, predavanja, pozorišta, stipendije). Osim krajnjeg ustoličenja ovih mera, koje simbolizuje izgradnja ustanova u celom svetu (gimnazije, instituti i Francuska alijansa), njenom velikom uticaju doprinelo je i prilično slobodno, čak i anarhično, širenje van Pariza. Brojne velike kulturne institucije pre svega su osnivane zahvaljujući upornim nastojanjima ambasadora ili univerzitetskih profesora, a ne angažovanjem centralne pariske administracije. Posmatrane u celini, one u suštini predstavljaju pluralističku i liberalnu instituciju, prvu u svetu što se tiče kulturne opreme (gimnazije, instituti, Francuska alijansa) i osoblja (francuski predavači sa profesorskom titulom ili bez nje, ali i brojni stranci volonteri).

Ciljevi francuske kulturne politike i njena sprega sa političkom akcijom

U četvrtom poglavlju smo videli da su se vlasti služile kulturnim paratom iz najmanje dva razloga: traženje partnera za saradnju i želja da se sa drugim narodima uspostave bliske prijateljske veze da bi se podstaklo širenje uticaja. Što se Francuske tiče, možemo još dodati treći cilj, a to je da se svuda u svetu vatreno brani sopstveni jezik.²

² Naročito u međunarodnim diplomatskim institucijama. Iako je 1919. tokom pregovora o Versajskom sporazumu francuski jezik izgubio monopol u pisanju sporazuma, koji je držao još od 1713, ipak je sačuvao svoju prevlast narednih godina (u sporazumima u Sen Žermenu, Trianonu i Sevru samo je francuska verzija bila verodostojna). Videti u: Vincent Laniol, *Langue et relations internationales: le monopole*

Kakav je od tada zapravo bio odnos između kulturne akcije i političke akcije? S jedne strane, kulturna akcija ima vrednost samo ako je bezinteresna; s druge strane pak nigde nije rečeno da ona može sve da postigne, bez obzira na kvalitet svog kulturnog prisustva u inostranstvu. Naprotiv, diplomatske situacije su veoma često zavisile od kompleksnih političko-ekonomskih situacija: slanje *Mona Lize* u Sjedinjene Države u januaru 1963. svakako nije bilo dovoljno da okonča netrepeljivost američkih vlasti prema De Golovoj Francuskoj, a sporazumi u Minhenu iz septembra 1938. naneli su gotovo fatalan udarac izuzetnim francuskim kulturnim merama u Čehoslovačkoj. U komplikovanim situacijama, kada su posredi ozbiljni politički antagonizmi, kulturna akcija je dakle bila poput loše opremljenog vatrogasca; pošto nije mogla da ugasi požar, ona je pokušavala da ga zaobiđe čekajući bolja vremena. Tako je 1947. pripremljena značajna donacija knjiga namenjenih naročito centralnoj i istočnoj Evropi. No, državni udar u Pragu 1948. i opšte političko i kulturno zatvaranje ovih zemalja poništili su veoma spor proces pokrenut u Parizu (spisak bibliografije, izbor zemalja primaoca).

Drugim rečima, kulturno vreme i političko vreme ne odvijaju se nužno istovremeno, pa spoljna kulturna akcija, koja je morala biti dugoročno planirana da bi postigla uspeh, nije imala takav kapacitet da brzo reaguje kakav je imala javna diplomatija.

Pratiti političku akciju

U pojedinim delovima sveta, u određenim momentima u XX veku, kulturna akcija priskakala je u pomoć političkoj akciji. Reč je, dakle, o diplomatskoj akciji u zemljama saveznicama ili partnerima (saradnja), u kojima su kulturne mere pružale podršku, produžavale i olakšavale sprovođenje političke akcije. Tako se pre 1914. razvoj prve moderne francuske inostrane kulturne mreže ubrzava u zemljama poput Rusije i Engleske. Francuska alijansa osniva sve veći broj odbora (tri komiteta 1904. i dvadeset šest 1914. u Velikoj Britaniji; dvadeset komiteta u Ru-

perdu de la langue française à la conférence de la paix de 1919, u: Denis Rolland (ur.), *Histoire culturelle des relations internationales. Carrefour méthodologique*, Paris, L'Harmattan, 2004, str. 79–116.

iji 1910. godine), a univerziteti u Parizu i Lilu omogućavaju osnivanje univerziteta u Sankt Peterburgu 1911, kao i Institut u Londonu 1913. godine. Kulturna akcija zauzimala je, dakle, ključno mesto u ovoj zoni. Većina francuskih instituta bila je osnovana baš tu i Francuska alijansa u Pragu i Sofiji radila je u okviru lokalnog Francuskog instituta. Ne iznenađuje činjenica da je u Čehoslovačkoj (koja je nakon vojno-političkog sporazuma u januaru 1924. imala najstabilniji politički odnos sa Francuskom sve do septembra 1938. godine) postojao čvrst sklop francuskih kulturnih institucija: Francuski institut (1920), časopis *Revue française de Prague* (1922), Francuska gimnazija u Pragu (1919), Francuska alijansa (37 odbora u maju 1921, a 70 u julu 1928. i 72 u 1938. godini). Jedan od prvih sporazuma o kulturnoj saradnji između Francuske i Austrije potpisan je 1935. u situaciji zajedničkog nepoverenja prema novoj nacističkoj Nemačkoj.

Uzmimo neki drugi region u svetu i neku drugu epohu, na primer, frankofonu Afriku u godinama neposredno nakon dekolonizacije. Politika kulturne i tehničke saradnje vođena posle sticanja nezavisnosti bila je u funkciji nastojanja da se očuvaju čvrste političke veze sa nekadašnjim teritorijama carstva. Slanje brojnih francuskih predavača, koje je delimično plaćala lokalna vlast, omogućilo je funkcionisanje afričkog školskog sistema šezdesetih i sedamdesetih godina.

Nastavnici saradnici koje je Francuska stavila na raspolaganje frankofonim zemljama u Africi i Indijskom okeanu (1926–1978)³

Zemlje	1962.	1966.	1972.	1978.
Alžir		6.542	3.686	
Maroko	6.269	6.410	6.623	9.602
Tunis	1.112	2.500	2.671	
Obala Slonovače	661	1.000	2.354	2.895
Druge	2.572	4.450	5.105	5.813
Ukupno	10.614	20.902	20.439	18.301

³ Albert Salon, *L'Action culturelle de la France dans le monde, n. d.*, str. 1591. Francuska je zapravo slala nastavnike u sopstvene ustanove (gimnazije i institute) osnovane u ovim afričkim zemljama.

Iako su zemlje Magreba veoma brzo uspele da obezbede kadar u osnovnom obrazovanju, saradnja u srednjem (prirodne nauke, matematika, francuski) i visokom obrazovanju nastavila se i sedamdesetih godina.

Nadoknađivanje političkog i ekonomskog slabljenja

Kulturna akcija je često bila u raskoraku sa bilateralnim političkim i/ili ekonomskim okolnostima određene države i Francuske. U vreme političkih sukoba korišćenje sredstava kulture omogućilo je Francuskoj da se potpuno ne „potopi” i da bar zaustavi sukobe nadajući se boljim odnosima u budućnosti. Tako su 1923. tokom francuske i belgijske okupacije Rurske oblasti u Evropi (Skandinavija) i Sjedinjenim Državama eskalirali nasilni antifrancuski nastrojeni protesti (kampanje). Frncuska alijansa u raznim mestima nastojala je da ostane smirena i nastavi svakodnevne aktivnosti, predavanja i francuske umetničke manifestacije. Tokom celog međuratnog perioda, kada je politički imidž Francuske bio veoma loš zbog neplaćenih savezničkih dugova, Francuska kulturna akcija u Sjedinjenim Državama pokazuje se nespornim oblikom kompenzacije. No, najbolje primere raskoraka između njene aktivne kulturne akcije i degradiranog ekonomsko-političkog položaja predstavljaju Egipat 1882. i Južna Amerika posle 1918. godine.

Iako su u Egiptu Englezi pretekli Francuze na političkom planu početkom 1880. godine, oni će ipak imati prednost nad Englezima u kulturnom smislu sve do 1920. godine. Tako će 1917. pet stotina hiljada đaka učiti francuski, 45.000 engleski, a 32.000 italijanski jezik. Elite rukovodilaca, slobodnih profesija i ekonomije sačuvala su naklonost prema francuskom jeziku jer je on bio neophodno oruđe u konstituisanju moderne države 1900-ih godina.⁴ No, nastavne mere preduzete u prilog engleskom 1925. doprinele su trajnom slabljenju uticaja

⁴ Frédéric Abecassis, *L'Enseignement étranger et les élites locales 1920–1960*, thèse de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2000, str. 38–39.

francuskog jezika. Pa ipak, sve do 1940. značajan broj građana bio je brazovan pod uticajem francuske kulture i jezika (naročito među evrejskom populacijom u Egiptu) zahvaljujući otvaranju dve velike imnarije Građanske misije, a knjige na francuskom jeziku imale su primat među inostranim publikacijama 1930-ih godina.

Francuski uticaj u Južnoj Americi bio je jak pre 1914. u tri velike zemlje: Argentini, Brazilu i Meksiku. Tokom međuratnog perioda Francuska će i dalje gubiti bitku sa Sjedinjenim Državama: na ekonomskom (SAD će uvećati za 125% kapital investiran u ovo područje između 1919 i 1929. godine), kulturnom (holivudski film će preuzeti i potpunu prevlast u bioskopskim salama, a vesti severnoameričkih novinskih agencija u štampi širom sveta) i naučno-tehničkom planu (SAD će organizovati sve veći broj razmenskih programa u domenu brazovanja krajem 1930-ih godina). Na političkom planu, Francuska je morala da uzme u obzir fasciniranost koju su pojedine lokalne elite pokazale prema novim autoritarnim evropskim režimima.⁵ Međutim, zahvaljujući atmosferi koju su stvorili pisci koji su redovno gostovali u Argentini i Brazilu, poput pojedinih poznatih istoričara, sociologa i istoričara čiji su dolasci ovdje bili svuda poželjni (videti drugo poglavlje za osnivanje univerziteta u Sao Paulu 1934), kao i zahvaljujući opstojanju francuskog jezika u obrazovnom sistemu (tokom 1930-ih i početkom 1940-ih godina francuski i engleski jezik bili su još na istoj ravni), Francuska je uprkos svemu raspolagala neverovatnim kreditom, što joj je omogućilo da između 1945. i 1946. godine dobije podršku južnoameričkih država kako bi obezbedila stalno mesto u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, a i smeštanje Uneska u Pariz. Ne čudi dakle što se *ad hoc* formirana komisija šesnaest puta sastala u Parizu da razmotri plan opšteg delovanja u Južnoj Americi.

⁵ Denis Rolland, *La crise du modèle français. Marianne et L'Amérique latine: Culture, politique et identité*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2000, str. 218 i dalje (o američkom uticaju).

Olakšavanje političke i kulturne akcije: saradnja

U pojedinim situacijama kulturna difuzija i naučna saradnja mogu se da doprinesu pokretanju političkog i diplomatskog dijaloga. Sporazum o kulturnoj i naučnoj saradnji u domenu društvenih nauka potpisan sa Kinom 1978. bio je uvod u ponovno stupanje u šire odnose. Isto važi i za pojedine zemlje sovjetskog bloka šezdesetih i sedamdesetih godina, u kojima su sporazumi o naučnoj i tehničkoj saradnji imali ulogu najvažnijeg posrednika u bilateralnim odnosima Francuske i zemalja poput Poljske i Sovjetskog Saveza. Sa SSSR-om će De Golova vlada 1964. uspostaviti trostruku naučnu saradnju (nuklearnu, prostornu i audio-vizuelnu), što je bio jedinstveni slučaj saradnje neke zapadne zemlje i Lenjinovog naslednika.⁶ Ona pokazuje sve francuske diplomatske ambicije u tom periodu koje su imale za cilj da stave Francusku u privilegovanu poziciju posrednika između dva bloka. Ova saradnja postala je referenca za buduće sporazume između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza ili Zapadne Nemačke i Sovjetskog Saveza početkom sedamdesetih godina.

U širem smislu, brz razvoj naučno-tehnološke i kulturne saradnje sa zemljama u punom ekonomskom razvoju šezdesetih godina predstavljao je stimulativni izazov francuskoj spoljnoj kulturnoj akciji kada je Francuska pozvana da osposobi kadrove u Indiji, Pakistanu, Brazilu, Indoneziji i Nigeriji. Kao primere saradnje samo u toku 1964. možemo navesti trideset ekspertske misije, pedeset misija u Brazilu, program za navodnjavanje u Maleziji, kao i sprovođenje istraživanja radi izgradnje aerodroma u Indoneziji.⁷

Naposletku, od poslednjih tridesetak godina francuska kultura izvezena u svet sve više je predstavljala izvor podrške u ostvarivanju ekonomskih ciljeva. Deo opštije francuske politike sklapanja velikih ugovora (u oblasti aeronautike i nuklearne energije) bila je odluka da se izgradi muzej pod pokroviteljstvom Luvra u Abu Dabiju 2007. go-

⁶ Marie-Pierre Rey, *La tentation du rapprochement. France et URSS à l'heure de la détente (1964-1974)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1991, str. 97.

⁷ François Roche i Bernard Pigniau (ur.), *Histoires de diplomatie culturelle des origines à 1995*, Paris, La Documentation française, 1995, str. 97.

line (sa budžetom od milijardu evra, od kojih je četiri stotine miliona dato za stručne kadrove). Sa zakašnjenjem u XX veku (tek početkom četrdesetih godina), Francuska je konceptom i praksom „saradnje” konačno uspostavila ravnotežu između kulture i ekonomije. Ona početkom 1900. nije bila u mogućnosti da to ostvari, pa joj je, na primer, bila dominantna u Turskom carstvu u oblasti kulture, Nemačka preotela sve velike ugovore (poput pruge Berlin–Bagdad).

Jezik u službi širenja francuske kulture

Postoji jedan tipično francuski postulat po kome je jezik osnovno sredstvo kulture. U tom smislu, knjige, pozorišta, izložbe i bioskopi bili su shvaćeni kao pomoćna sredstva širenja jezika, sve dok se 1970. godine nisu pojavili novi prioriteti (naročito oni audio-vizuelni). U ovom sistemu oni koji govore francuski jezik smatraju se najpogodnijom publikom za francuske i frankofone kulturne proizvode. U domenu spoljne kulturne akcije, sve do pedesetih godina, francuskoj vladi pomagala je još jedna državna institucija – niko drugi do *École Normale Supérieure*.⁸ Pre uvođenja funkcije savetnika u kulturi četrdesetih godina ovu diplomatsku ulogu zapravo najčešće su preuzimali direktori francuskih instituta, po pravilu birani iz kruga bivših učbenika ove ustanove. Tako je postojala neka vrsta zajednice vlade i *École Normale Supérieure*, koja je poverila inostranoj kulturnoj akciji dvostruku ulogu predavanja francuskog jezika i upoznavanja sa francuskim klasicima. Pa ipak, od 1945. godine ove službe za kulturu najpre su isticale naučna i tehnološka ostvarenja koja je ostvarila francuska kultura. Tako je 1954. fizičar Pjer Donzelo postavljen za predsednika službe za kulturu francuske ambasade u Sjedinjenim Državama. Od njega se pre svega očekivalo da podstiče razvijanje bliskih odnosa između francuskih univerziteta (i to ne samo u Parizu) i njihovih partnera u Sjedinjenim Državama.

⁸ Elitna institucija visokog obrazovanja u Parizu za diplomatske i postdiplomske studije. – *Prim. prev.*

Školske i vanškolske akcije

Francuska kulturna akcija je gotovo tokom celog XX veka nastojala da bude „jezička diplomatija”: za razliku od prethodna dva veka, nakon 1815. godine francuski jezik se nije više širio sam po sebi. Bilo da je reč o diplomatama ili nezvaničnim privatnim akterima poput Francuske alijanse, glavna briga bila je podsticanje širenja francuskog jezika. Budući da je sve do 1914. francuski bio negovan prevashodno kao jezik aristokratskih elita i krupne buržoazije (s izuzetkom mediteranskog basena), svi napori sprovedeni instrumentima kulturne akcije nakon 1918. bili su usmereni ka sticanju nove publike za francuski jezik među srednjom klasom. Ova akcija mogla je biti indirektna (obežbediti značajno mesto francuskom jeziku u sistemu stranog obrazovanja, primati strane studente u Francuskoj) ili direktna (podsticati osnivanje školskih i vanškolskih institucija u inostranstvu).

Indirektna akcija

Mogla bi da začudi činjenica da je preispitivanje podataka iz školskog sistema bilo jedna od glavnih aktivnosti kojom se bavilo osoblje ambasada. Sve do 1914. godine francuske diplomate u Sjedinjenim Državama bile su opsednute konkurencijom Nemačke. Francuska alijansa takođe je radila na tome da podrži francuski jezik u određenom gradu; tako je u Njujorku 1903. pritisak lokalnog odbora Alijanse uspeo da uspostavi jednakosti između nemačkog i francuskog jezika u državnim školama. Nakon Prvog svetskog rata francuski je pretekao nemački u srednjem i visokom obrazovanju. Ovaj iznenađni napredak nastavio se sve do početka tridesetih godina, takođe zahvaljujući činjenici da je Francuska predstavljala privlačnu destinaciju za američke turiste (između 1925. i 1930. godine čak 250.000 ljudi godišnje posećuje Evropu). Krajem dvadesetih godina, od 24% učenika srednjih škola i gimnazija koji su učili neki od savremenih stranih jezika, 13,2% izabralo je francuski, 9,6% španski, a samo 1% nemački jezik. Međutim, četrdesetih godina španski je zamenio francuski jezik u gimnazijama.⁸ Međutim, kulturne ustanove Njujorka pedesetih i šezdesetih godina

⁸ Alain Dubosclard, *L'Action culturelle de la France aux Etats-Unis de la Première Guerre mondiale à la fin des années 1960*, thèse de l'université de Paris I, 2002, str. 57.

pono su sprovodile akciju održavanja dobre pozicije francuskog jezika u gimnazijama (koji se čak održao na prvom mestu na istočnoj bali) sve više se oslanjajući na udruženja predavača poput Američkog udruženja nastavnika francuskog jezika, osnovanog 1927. godine; visokom obrazovanju podstiče se osnivanje francuskih kulturnih centara na univerzitetima („francuski domovi”), koji su bili pogodna mesta za održavanje predavanja i umetničkih izložbi.

Zapadna Nemačka bila je još jedna oblast u koju je francuska diplomatija uložila mnogo truda da bi šezdesetih i sedamdesetih godina čuvala francuski jezik. Zapravo, između 1949. i 1964. nemačke porajine – *Laender* odlučile su (radi harmonizacije odnosa) da engleski bude jedini prvi strani savremeni jezik u sistemu srednjeg obrazovanja. Taj korak unazad izazvao je protivnapad zahvaljujući politici jezika koju je vodilo osamnaest instituta/francuskih kulturnih centara od deset do 19.000 učenika godišnje), zahvaljujući potpisivanju francusko-nemačkog sporazuma 1963. sa posebnim programom za mlade, i na kraju, promenom zakona pošto je francuski od 1971. ponovo mnogao da bude izabran kao prvi strani jezik.

Direktna akcija

Da bi se obezbedila što bolja lokalna ponuda francuskog jezika, pribegava se direktnom osnivanju školskih ili vanškolskih organizacija (večernjih škola), a Ministarstvo obrazovanja šalje profesore/predavače. Tako je 1937. bilo 648 profesora na zameni, od kojih se 243 nalazilo u Evropi, a ostatak prevashodno u Sjedinjenim Državama. Nakon 1945. godine, zahvaljujući slanju još nastavnika, Francuska alijansa je postala obrazovna institucija koja se od tog trenutka bavila direktnim organizovanjem nastave. Štaviše, 1945. direktor Praktične škole Francuske alijanse u Parizu Gaston Može uveo je pedagogiju predavanja „francuskog kao stranog jezika”. Tokom juna 1955. u odmoru Francuske alijanse nalazilo se 90 predavača za 60.000 učenika Državnih škola, a 2004. godine Alijansa je školovala više od 400.000 učenika. No, osnivanje gimnazija i instituta kojima je rukovodilo Ministarstvo spoljnih poslova takođe je doprinelo da školska i vanškolska sredstva francuske kulturne akcije budu najvažnija u svetu u XX veku. O tome ćemo detaljnije govoriti malo dalje u tekstu.

Ova mreža institucija najpre je bila u službi jezika i obrazovanja (poput instituta u Firenci 1908. godine). Te institucije ne samo da su imale zadatak da drže nastavu jezika u okviru svojih ustanova već su početkom pedesetih godina dobile i hitne instrukcije vlasti da preuzmu na sebe ponovnu obuku lokalnih profesora francuskog jezika. U kontekstu slabljenja francuskog jezika u inostranim obrazovnim sistemima nakon 1950. pojedini instituti su čak imali i ključnu ulogu u sprečavanju potpunog poraza. To je, na primer, bio slučaj Francuskog instituta u Atini, koji je između 1954. i 1970. godine obučio četvrtinu profesora francuskog jezika i osnovao tridesetak organizacija za učenje francuskog pri školama širom Grčke. Poslednjih trideset godina, kao što ćemo napomenuti dalje u tekstu, ova predavačka aktivnost Instituta bila je pojačana pre svega da bi nadoknadila sve manju zastupljenost francuskog jezika u obrazovnom sistemu.

Rasprostranjenost kulture (kulturna difuzija)

Sve do sedamdesetih godina kulturna ponuda uvek je bila podređena jezičkim prioritetima. Pa ipak, ona je bila podjednako važna. Iako je sve do 1940. pre svega bila usmerena na slanje knjiga i organizovanje predavanja, posle 1945. kulturna ponuda se konstantno povećavala organizovanjem umetničkih izložbi i projekcijama filmova. Između 1945. i 1960. godine bile su organizovane čak 82 pozorišne turneje i 468 izložbi pod rukovodstvom francuske vlade. Njena desna ruka pre 1914. godine, Francuska alijansa, bila je zaslužna za uvođenje većine ovih metoda intervencije, šaljući knjige svojim odborima u inostranstvu, podstičući profesore univerziteta da drže letnje kurseve u inostranstvu (Mišel Breal u Čikagu 1898) i organizujući redovne posete gostujućih predavača. Međutim, nakon 1918. čitava mreža instituta i kulturnih centara preuzela je na sebe većinu ovih kulturnih aktivnosti, tim pre što su francuski instituti najčešće radije birali za sebe ulogu kulturnog posrednika nego što bi se ograničili na strogo naučnu aktivnost. Istorijska uloga nekadašnjih učenika *École Normale Supérieure* (od kojih su mnogi završili humanističke nauke) u upravljanju ovim institutima sve do šezdesetih omogućila je sprovođenje opšitije kulturne akcije umesto užestručnog naučnog pristupa. Ovaj pravac

ilo je utoliko lakše usvojiti što je Francuska, sve do šezdesetih godina, na umetničkom i intelektualnom planu imala veoma veliki uticaj u svetu. Upoznati publiku sa delima Kamija i Sartra četrdesetih, a novim romanom krajem pedesetih, novim talasom u filmu početkom šezdesetih i strukturalizmom početkom sedamdesetih: Francuski kulturni centri u svetu sa pravom su mogli da se oslone na izuzetnu inamličnost francuske kulturne i intelektualne scene i tako osiguraju svoju ulogu u širenju njenog uticaja. Ukratko ćemo predstaviti neke od njih sredstava spoljne kulturne akcije.

Francuske knjige u inostranstvu

Politika slanja francuskih knjiga u inostranstvo imala je jaku tradiciju već u XX veku, a 2010. godine Francuska nacionalna biblioteka poslala je 480.000 knjiga Aleksandrijskoj biblioteci. Francuska alijansa okrenula je ovu akciju krajem XIX veka preko filijala opremljenih bibliotekama i/ili slanjem knjiga iz prestonice. Filijale u Konstantinopolju i Smirni imale su bogate biblioteke 1891. a ova potonja je čak otvorila i filijalnu. U filijalama u Sjedinjenim Državama 1905. našlo se 50.000 knjiga. Država je 1910. počela da daje kredite i širi svoju delatnost u međuratnom periodu šaljući knjige i časopise u inostrane biblioteke (u 45 biblioteka 1925. godine). Time se istovremeno doprinosilo razvoju izdavaštva i podržavalo i organizovanje izložbi o francuskim knjigama nekoliko evropskih zemalja. Tako je 1936. levičarska vlada Narodnog fronta dala izuzetno veliki kredit od dvadeset miliona franaka za slanje francuskih knjiga u inostranstvo, pa su obrazovne ustanove i strane biblioteke napravile sopstveni izbor od 7.000 naslova. Nakon 1945. godine i Ministarstvo spoljnih poslova, i Francuska alijansa energično su nastavili ovu politiku širenja knjige, pa je tako planirana još jedna velika subvencija za 1947. a Ministarstvo je, štaviše, uvelo i „službu za obnovacije”. Tako je nastavljanjem tog smera delovanja 1993. pokrenut plan za razvoj medijateka („multimedijalnih biblioteka”).

Predavanja u inostranstvu

U ovoj poslednjoj oblasti (videti drugo poglavlje) bogate severnoameričke Francuske alijanse (ili bar njihov dobrostojeći prvi predsednik Džejms Hajd) uvele su ovaj model na sistematski način 1902. godine.

Predavanja su bila organizovana u okviru dugog (60–70) predavanja za tri meseca) ili kratkog ciklusa, a godišnje su gostovala po dva predavača. U međuratnom periodu tri stotine severnoameričkih alijansi nastavilo je da poziva i prima francuske predavače. Samo Francuski institut u Njujorku imao je u ponudi oko tri stotine predavanja između 1922. i 1939. godine. Sve do 1940. imale su prednost teme iz oblasti književnosti i umetnosti, dok se posle Drugog svetskog rata povećao broj naučnih i tehničkih tema, kao i aktuelnih tema iz domena humanističkih nauka.

Umetničke manifestacije

Diplomatija je u XX veku morala da koristi umetnost da bi došla do prijeteljskih odnosa i dobila političke poene. Početak ove politike datira još od izložbe u San Francisku 1915. godine. To je bila eksplicitna manifestacija francuske propagande u zemlji u kojoj je uticaj Nemačke bio veoma jak. Pa ipak, korišćenje umetnosti u političke svrhe uzelo je još više maha u predratnim uslovima tridesetih godina. Ministarstvo spoljnih poslova i nevladino francusko udruženje za umetničku razmenu i razvoj osnovano 1922. godine (koje će 1934. godine postati udruženje za umetničku akciju – AFAA) organizovali su velike uticajne izložbe pogodne da izazovu oduševljenje strane publike i simpatije u političkim odnosima. Uочи Drugog svetskog rata u raznim delovima sveta (u Varšavi i Pragu 1937, Kairu 1938, Njujorku i Buenos Ajresu 1939. godine) održavale su se prestižne izložbe vizuelnih umetnosti.

Nakon rata intervencija francuske vlade i udruženja AFAA (čak i Ministarstva kulture od 1959. godine) znatno se povećala. Ako pogledamo Sjedinjene Države, nekoliko velikih izložbi obeležilo je posleratni period, od velike izložbe tapiserija 1947. godine (koja je bila prilično neuspešna), do kulturnih bisera Starog režima iskorišćenih početkom šezdesetih godina poput premeštanja *Mona Lize* (1963), izložbe *Blaga Versaja 1681–1789* (održane 1962–1963), ili pak manifestacije fokusirane na *The Splendid Century 1600–1715* (održane 1960–1961). Njihov uspeh bio je nesporan, osim poslednje navedene izložbe u Njujorku.⁹ U

⁹ Alain Dubosclard, *L'action artistique de la France aux Etats-Unis 1915–1969*, Paris, CNS Editions, 2003, str. 302.

periodu kada je De Golova vlada često kritikovala Sjedinjene Države, svi veliki državni kulturni projekti uspevali su da predstave Francusku na način koji je među Amerikancima izazivao oduševljenje bez obzira na splet neprijatnih okolnosti i nezavisno od političkih ciljeva i diplomatske situacije. No, pored ovih manifestacija usmerenih na brojnu publiku, američki univerziteti organizovali su izložbe na diskretan način i sa posebnim ciljem, poput izložbe o Balzaku, postavljene 1950. koja je kružila dve godine, ili pak izložbe o francuskim univerzitetima otvorene na Univerzitetu Kolumbija 1954. godine.

liberalna sredstva

Francuska je u XX veku imala sve veću ulogu u spoljnoj kulturoj akciji zahvaljujući podršci vlade. Njena odgovornost u celokupnoj kulturnoj akciji dostigla je vrhunac između 1945. i 1980. godine. Na on toga dolazi period vraćanja na raznovrsniju akciju zasnovanu na modelu iz perioda 1900–1945, koju su vodili bilo novi državni akteri Ministarstvo kulture od 1959, pojedine lokalne zajednice), bilo sve veći broj privatnih inicijativa koje su omogućile bliske veze između zemalja na globalnom nivou. Jednu od velikih prednosti ove spoljne kulturne akcije zasigurno je predstavljao liberalni pluralizam iako je teško proceniti da li se i u kojoj meri taj pluralizam raspršivao bez nesne poruke. Prema statistikama Albera Salona, do kraja sedamdesetih godina kulturna akcija prema inostranstvu obuhvatila je nešto više od 100.000 osoba: iz privatnog (od kojih je 14.000 bilo aktera iz verskih misija) i javnog sektora (od kojih je bilo čak 36.000 zvaničnih predstavnika). No, u ovu računicu nije uključeno, na primer, stotine ljudi profesora francuskog jezika u svetu, kao i svi strani volonteri lokalnim odborima Francuske alijanse! Uostalom, diskretna pomoć ih stranaca, „prijatelja Francuske“, delimično objašnjava to što su mnoge diplomate opirale osnivanju propagandnih/informativnih struktura u inostranstvu (poput pokušaja u Sjedinjenim Državama u edurativnom periodu). Drugi suštinski faktor u domenu kulturne akcije vezan je za kvalitete pojedinaca jer se kultura otkriva, poput rata,

kao prilika da se prikažu sve „veštine“ stečene van školskih ustanova. U ovoj oblasti moguće je graditi samo pomoću „živog kamenja“, što objašnjava ključni značaj inicijativa koje su pokretali francuski kulturni akteri ili prijatelji Francuske na lokalnom nivou.

Drugi akteri pod rukovodstvom Ministarstva inostranih poslova

Bilo da je reč o privatnim ili državnim spoljnim kulturnim akterima, iako brojni, uvek su zavisili od ključne uloge koju su imale francuske diplomate (naročito nakon 1918. godine). Štaviše, kao što smo već napomenuli, uloga koju su imali bivši učenici *Ecole normale* u okviru kulturnih instituta često im je omogućavala da rukovode drugim institucijama, poput odbora Francuske alijanse, u najmanju ruku do 1945. godine. Tako su akteri u okviru ovog spoljnog kulturnog modela, iako brojni, bili slabo međusobno povezani uprkos svemu.

Privatni akteri

Katoličke kongregacije

Katoličke misije naročito su doprinele širenju francuskog jezika, mnogo više od protestantskih misija aktivnih na Pacifiku (Tahiti, Nova Kaledonija) ili Indijskom okeanu (Madagaskar). Njihov broj se zapravo povećava početkom XIX veka kada je u Lionu 1822. godine osnovano Društvo za širenje vere. Više od trideset misionarskih kongregacija pojavilo se u periodu Drugog francuskog carstva. Sve do 1914. oko 20.000 francuskih katoličkih misionara putovalo je po Bliskom istoku, Južnoj Americi, i sve do Kine. Oni su predstavljali najbrojniju grupaciju za širenje francuske kulture u inostranstvu. Uostalom, prema rečima samog Leona Mišela Gambete, republikanci su ubrzo shvatili da „antiklerikalizam nije proizvod za izvoz“. Stoga su nastavili subvencionisanje i zaštitu verskih obrazovnih ustanova (Gambeta je podržao otvaranje frankofonog jezuitskog univerziteta u Bejrutu 1875. godine), kao i obezbeđivanje različitih sitnih materijalnih pogodnosti za verske službenike (besplatan prevoz brodovima). Pre nego što je osnovala sopstvene škole ili počela da organizuje kurseve jezika (naročito nakon

1945. godine), Francuska alijansa takođe se oslanjala na podršku verskih službenika i njihovih obrazovnih ustanova; čak četvrtina škola koje je organizovala Francuska alijansa pre 1914. godine nalazila se u Osmanskom carstvu. Već smo pomenuli 100.000 dece školovane u turskoj imperiji u tom periodu naročito posredstvom francuskih verskih i vernika u više od 5.000 ustanova. Glavni domen njihovog uticaja bila je Sirija (sadašnji Liban i Sirija), a diplomate su sve do 1918. na očigledan način podržavali ove kongregacije nauštrb druge organizacije za širenje kulture – Građanske misije (Laičke misije). Južna Amerika bila još jedna velika zona u kojoj je versko obrazovanje na francuskom jeziku imalo veliki značaj; početkom tridesetih godina obrazovne ustanove francuskih kongregacija i dalje su školovale oko 150.000 učenika. Iako se nakon 1945. smanjio broj ovih katoličkih obrazovnih institucija u inostranstvu, prema Alberu Salonu, tokom 1977. godine francuskim konzulatima još je bilo registrovano 16.000 verskih lica od kojih se 14.000 bavilo nekom kulturnom delatnošću).

Univerzalna izraelitska alijansa

Osnovano 1860. godine, ovo udruženje organizovalo je nastavu u osnovnim školama po čitavom mediteranskom basenu dajući prioritet francuskom jeziku. Ova alijansa je imala pet škola i 680 učenika 1865. godine, 43.000 učenika – 1880, a 40.000 – 1939. godine. Tridesetih godina ona je dobijala velike subvencije, jednake ili čak i veće od onih koje su pristizale u Francusku alijansu. Tako je 1940. dobila subvenciju od milion franaka.

Već od Drugog carstva, sa ministrom obrazovanja Viktorom Društom na čelu, vlada nije dozvolila da verske zajednice jedine budu prikladne na ovom terenu, naročito u Kini i Turskoj, u kojima je već počeo da se uspostavlja građanski obrazovni sistem (prva državna gimnazija u Galatasaraj, koja je obrazovala na francuskom jeziku, subvencionisana je još od 1868. godine). No, nakon osnivanja Građanske misije (1902), a pre svega Francuske alijanse (1883), pojavila su se privatna građanska društvenja sa statusom nevladinih organizacija, koja su imala ključnu ulogu u istoriji francuske kulturne akcije. No, pored ovih aktera koji

su bili vidljivi jer su se vrlo uspešno institucionalizovali, postojao je i niz lica čiju ulogu ovde ne možemo ispitati u potpunosti: od vlasnika knjižara i galerija nastanjenih u nekom velikom gradu u inostranstvu, uključujući čak nekoliko izvrsnih kuvara, do udruženja profesora francuskog jezika u inostranstvu (900.000 u 2000. godini), brojni su načini na koje je francuska kultura bila prisutna u inostranstvu, i ponekad ih je teško brojčano izraziti.¹⁰ No, ako pogledamo, na primer, Udruženje profesora francuskog jezika u Sjedinjenim Državama u međuratnom periodu, koje je 1940. imalo 2.008 članova (tokom 1930-ih bilo je gotovo 25.000 profesora francuskog jezika), vidimo da je ono bilo jedan od stalnih saradnika Francuske ambasade.

Francuska alijansa

Otvaranje Francuske alijanse 1883. omogućilo je republikanskoj vladi da se od tog trenutka oslanja na građansku organizaciju (koja je ipak vrlo daleko od antiklerikalizma) blisku miljeu pobornika Gambete.¹¹ Iako najpre osnovana da pomogne kolonizovanje i frankofonizaciju Tunisa (1881), ali suočena sa snažnim otporima kolonijalistima u Alžiru, ona se veoma brzo odvojila od svog kolonijalnog usmerenja da bi delovala svuda u svetu zahvaljujući stvaranju odbora u skladu sa lokalnim zakonima. Pošto je do 1914. primala vrlo male subvencije, Francuska alijansa se izdržavala velikim delom iz sopstvenih izvora, koje su prikupljali lokalni odbori. Između 1883. i 1918. sopstvenim prihodima lokalnih odbora Francuske alijanse iznosili su 7,4 miliona franaka, što iako skromna, ipak nije zanemarljiva suma, u poređenju sa četiri miliona koju je potrošilo Društvo za širenje vere samo 1893. godine. Međutim, kroz nekoliko decenija Alijansa je uspeła da otvori svoje ustanove u svim delovima sveta zahvaljujući sistemu fleksibilnog funkcionisanja, o kome će biti reči malo kasnije. No, pored Francuza zaduženih za obrazovne aktivnosti alijansi širom sveta, od kojih je ve-

¹⁰ U svakom slučaju, do nekih podataka je lakše doći i napraviti bilans stanja, kao u slučaju francuskih knjižara u inostranstvu. Francuska knjižara u Njujorku zatvorena je 2009. godine.

¹¹ François Chaubet, *La Politique culturelle française et la diplomatie de la langue. L'Alliance française (1883–1945)*, n. d., prvo poglavlje.

ki broj imao status zaposlenih u Ministarstvu prosvete (493 tokom 1987. i 233 tokom 2006. godine), treba istaći da su alijansama u svetu pravljali državljani tih zemalja (8.000 tokom 2007. godine). Oni su skoro iz ljubavi prema francuskom jeziku i kulturi stavljali svoje slo-odno vreme i uticaj u službu Heksagona.

Francuska Građanska misija

Osnovana 1902. u kontekstu porasta antiklerikalizma u Francu-koj, ova organizacija imala je za cilj da stvori grupu nastavnika koji e učestvovati u obrazovnom radu u kolonijama da bi tako preuzela logu verskih zajednica. Međutim, kao i u slučaju Francuske alijanse, udubina Građanske misije rešavala se u drugim zemljama, van kolo-ija. Ona će se naročito vezati za Mediteranski basen, otvarajući sred-je škole u Solunu (1906), Bejrutu (1909), a potom i velike gimnazije zvanredne reputacije u Kairu i Aleksandriji (1909), kao i Damasku (1925) i Teheranu (1928).¹² Međutim, razvoj ove organizacije bio je vrlo graničen na Bliski istok (na oblast Sirija/Liban) sve do 1918. zbog pri-narne uloge katoličkih verskih zajednica u tom regionu. Posle 1945. naročito za vreme Suecke krize, uticaj egipatske filijale ove mreže natno je oslabio, ali je Građanska misija ipak zadržala sedamdeset stanova i 22.000 đaka 2003. godine.

Ostali privatni akteri

Osim ovih institucionalizovanih aktera, treba navesti i ostale uče-nike koji nisu bili zvaničan deo sistema, ali su imali nesporan ugled na lokalnom nivou. Tako je Matisov sin Pjer otvorio 1931. u Njujorku voju galeriju, u kojoj su američki ljubitelji umetnosti krajem tridesetih godina upoznali dela Miroa. Veliki reditelji koji su bili deo uglednih rugova poput onog oko Pjera Montoa u Njujorku (1917–1919) ili Čarl-a Munka u Bostonu, bili su takođe i ambasadori francuske kulture u sjedinjenim Državama. No, treba pomenuti i francuske knjižare, ili nakoar knjižare u inostranstvu koje su prodavale i francuske knjige. Mnoge su nestale nakon 1950–1960 (na primer u Siriji) usled opadanja

francuskog kulturnog prisustva u svetu. Pa ipak, početkom XXI veka još uvek ih je bilo 25.000.

Državni akteri

Što se države tiče, nekoliko ministarstava odigralo je ključnu ulogu u istoriji kulturne diplomatije. Tako je Ministarstvo obrazovanja tridesetih godina upravljalo u nekoliko velikih naučnih institucija u inostranstvu (francuske škole od Atine i Rima, do škole *Casa de Velasquez* u Madridu), kao i muzejima (pre 1959. godine). Ministar obrazovanja Žan Ze (1936–1940) gotovo da je peuzeo ulogu paralel-nog ministra spoljnih poslova putujući po svetu (u Egipat, Sjedinjene Države, Grčku, Rusiju) da bi otvorio nekoliko velikih francuskih iz-ložbi ili podržao velike naučne institucije u inostranstvu (Francusku školu u Atini) i omogućio njihovu reorganizaciju (Francuska škola u Rimu).¹³ Možemo pomenuti i nekadašnjeg ministra trgovine koji je pomogao organizovanje pojedinih izložbi; nešto kasnije, Ministar-stvo odbrane davalo je subvencije školama za francuske trupe u oku-piranoj Nemačkoj nakon 1945. godine. Naposljetku, Ministarstvo za saradnju (pripojeno Ministarstvu inostranih poslova 1999. godine) i Ministarstvo kulture (od 1959) imali su izvesnu ulogu u širenju kultu-re u inostranstvu. Ovo potonje je 1966. otvorilo odeljenje za kulturnu saradnju sa inostranstvom i upravljalo sa nekoliko velikih institucija vrlo aktivnih u inostranstvu (francuski muzeji). Pa ipak, Ministar-stvo spoljnih poslova bilo je glavni akter sa službama za kulturu i budžetima koji su neprekidno osnaživani sve do 1980. godine. To-kom 1939, na Službu za francuske poslove u inostranstvu odlazilo je 20% vladinog budžeta. U ovoj instituciji pak bilo je manje od deset zaposlenih u Parizu koji su imali nadležnost za gotovo 700 izaslani-ka u inostranstvu; krajem 1960. Glavna uprava za kulturne, naučne i tehničke odnose imala je 225 zastupnika u Parizu (1965) i rukovodila

¹³ Pierre Girard, *Les voyages de Jean Zay*, u: Anne Dulphy, Yves Léonard i Marie-Anne Matarid Bonnuci (ur.), *Intellectuels, artistes et militants*, Bruxelles, Peter Lang, 2009, str. 91–102. Možemo još pomenuti da je Žan Zej, koji se oštro suprotstavljao bilo kakvim kompromisima sa fašističkim silama, bio politički veo-ma udaljen od ministra spoljnih poslova Žorža Bonea, koji je došao na tu funkciju aprila 1938. godine.

¹² André Thévenin, *La Mission laïque française à travers son histoire 1902–2002*, Paris, Mission laïque française, 2002.

a 40.000 osoba u svetu, trošeci gotovo trećinu budžeta Ministarstva inostranih poslova.¹⁴

Decentralizacija spoljne kulturne akcije

Iako je Ministarstvo spoljnih poslova bilo glavni akter spoljne kulturne akcije, za razliku od pojedinih zemalja koje su radije osnivale autonomne institucije za spoljne kulturne odnose (Gete institut, Britanski kulturni centar), ipak ga ne treba posmatrati kao preterano cenralizovanu instituciju koja je sprovodila jedinstvenu spoljnu kulturnu politiku nacije. Naprotiv, inicijative lokalnih diplomata ili poznatih univerzitetskih profesora omogućile su osnivanje brojnih kulturnih institucija u inostranstvu. Francusko-japanski dom (1924) zahvaljujući Erne-itu Deniju, a institut u Bukureštu otvoren je 1924. uz napore Anrija Fosijona, dalje, pre 1940. deo univerzitetskih aktivnosti u baltičkim zemljama ostvaren je zahvaljujući Anriju Ozeru, a najznačajniji univerzitetski odnosi uspostavljeni su sa Brazilom između 1910. i 1940. zahvaljujući Žoržu Dimi. To je, istina, bio period kada su se profesori univerziteta sami pozicionirali malo šire u odnosu na svoju stručnu specijalizaciju i kada Univerzitet nije bio uplašen procenama o neophodnom širenju opšte kulture „na francuski način”. Oktav Merlije, koji je više od dvadeset godina bio harizmatični direktor Francuskog instituta u Atini u međuratnom periodu i u toku Drugog svetskog rata, dobar je primer ovog odlučujućeg ljudskog faktora u oblikovanju aktivne i velikodušne kulturne politike, istovremeno usmerene i na delatnosti vezane za promociju francuskog jezika u čitavoj Grčkoj, kao i na kulturnu akciju (predavanja, izložbe, izdavačka delatnost).¹⁵

¹⁴ François Roche i Bernard Pigniau (ur.), *Histoires de diplomatie culturelle des origines à 1995*, n. d., str. 41 i str. 98. U glavnoj centrali je 1995. godine radilo 360 posrednika.

¹⁵ Lampros Flitoulis, *Du modèle français de la diplomatie culturelle à l'invasion de l'américan way of life: le cas grec d'après-1945*, u: Anne Dulphy et al. (ur.), *Les Relations culturelles internationales au XXème siècle*, n. d., 143–158.

Nekoliko poznatih kulturnih savetnika takođe je povremeno oblikovalo spoljnu kulturnu akciju, često zahvaljujući tome što su veoma dugo bili na toj funkciji. Poput dva kulturna savetnika u Njujorku između 1940. i 1960. godine, Renea de Mesijera i naročito Eduara Moro-Sira, koji se time bavio dvanaest godina (1957–1969), kulturna akcija mnogo duguje ovim diplomatama koji su se neiscrpno angažovali u ovoj oblasti. Sedište u Parizu zadovoljilo se time da definiše i podseti na glavne ciljeve (prvenstvo jezika), da izabere prioritete na geografskom planu (zemlje centralne i istočne Evrope nakon 1989. a u današnje vreme Kina), kao i prioritete u pogledu predmeta proučavanja (tehnik audio-vizuelnog emitovanja od sedamdesetih godina).

Geografski razvoj sredstava sve do kraja sedamdesetih godina

Svetska sila pre 1914. godine, Francuska je to i ostala tokom većeg dela XX veka bez obzira na istorijska previranja. Jedan od elemenata ove ambicije bilo je „širenje uticaja” francuskog jezika i kulture u svim pravcima. Tokom 1945. u državi preopterećenoj problemima nova kulturna uprava u Ministarstvu spoljnih poslova napravila je plan za delu hiljadu stranih stipendija. Tako Francuska spoljna kulturna akcija nikada nije bila usmerena na neku posebnu geografsku zonu, pa čak ni na određene relativno prestižne društvene kategorije. Ovaj ambiciozni pristup doveo je do stvaranja konstantnih napora da se odgovori na lokalne zahteve i da se prvenstvo da kvantitetu u odnosu na kvalitet, kao i horizontalnom rasprostiranj u odnosu na vertikalno širenje. Zbog toga je u određenom broju slučajeva postojao rizik od površne i „razvodnjene” akcije.

Program širenja francuske kulture u inostranstvu i njegova upotreba

Pre 1914. godine ova sredstva za širenje francuske kulture usmerena su uglavnom na Evropu i Mediteran¹⁶, a od 1918. proširila su se i na Južnu Ameriku. Nakon 1945. ovim oblastima pridružuje se i ceo afrički kontinent, koji je postao prioritet uz Evropu. Naposljetku, šezdesetih

¹⁶ Patrick Cabanel, (ur.), *Une France en Méditerranée. Ecoles, langues et culture française xix-xx siècles*, Paris, Créaphis, 2006.

godina se stvaraju ovi programi po celom svetu, zahvaljujući periodu prosperiteta 1955–1975. godine. Na sledećoj tabeli prikazani su glavni kulturni akteri ali se ne navode baš svi (poput osnovnih škola i velikih centara za naučna i univerzitetska istraživanja).

Glavne francuske kulturne institucije u inostranstvu (1914–2000)¹⁷

	1914.	1939.	1977.	2000.
Instituti – kulturni centri	4 instituta	35 instituta	54 instituta i 132 kulturna centra	151 + 295 registro- vanih Francuskih alijansi (2004)
Francuske gimnazije		40	83	252
Odbori Francuske alijanse	450	između 7 i 800	1.003	1.135

U geografskom smislu, razmeštaj ovih institucija 1977. godine, zajedno sa kulturnim centrima prikazan je u sledećoj tabeli, i kao što se može videti, bio je prevashodno vezan za evropsko-afrički reon.

Geografska raspodela glavnih institucija u inostranstvu 1977. godine¹⁸

	Instituti	Kulturni centri	Gimnazije	Odbori Francuske alijanse
Evropa	43	25	19	292
Bliski i srednji istok	2	22	1	2
Severna Afrika	0	14	18	12
Afrika – podržani od strane Ministarstva inostranih poslova	0	8	2	37
Afrika – program kooperacije	0	37	12	26
Azija–Okeanija	4	14	4	81
Severna Azija	0	1	6	247
Južna Azija	5	11	21	306
Ukupno	54	132	83	1.003

¹⁷ Podaci preuzeti iz: Albert Salon, *L'action culturelle de la France, n. d.*, aneks br. 9, str. 1913 i dalje, kao i iz skupštinskog izveštaja Iva Doža, *Plaidoyer pour le réseau culturel français à l'étranger*, informativni dokument Narodne skupštine, 2001, br. 2924.

¹⁸ Isto, str. 1919.

Neki smatraju da problem ove raspodele, koja je do danas ostala gotovo ista uprkos skorašnjem širenju Francuske alijanse po Kini i Indiji, leži u preteranom usmeravanju na Afriku i Evropu, s jedne, te veoma slaboj mreži institucija u Severnoj Americi i Aziji, s druge strane.

Dve glavne mreže za delovanje u kulturi posle 1945. godine: Francuska alijansa i kulturni centri u inostranstvu

Nakon 1945, pošto su verske zajednice postepeno izgubile svoju ulogu, nastala je nova situacija u kojoj je glavno mesto zauzimala dvostruka mreža koju su činile francuske alijanse, s jedne, i instituti, francuski kulturni centri i francuske gimnazije, s druge strane. Ova mreža ponekad se „duplirala”, ali je velika prednost bila u tome što se istovremeno oslanjala i na privatni sektor sa fleksibilnim i jeftinim sistemom funkcionisanja (Francuska alijansa), kao i na javni sektor. Nezvanična mreža Francuske alijanse odigrala je ključnu ulogu osmišljajući gotovo sve oblike delovanja u domenu spoljne kulturne akcije, kako u pogledu širenja uticaja (slanje knjiga, gostovanja predavača), tako i u pogledu nastavnih aktivnosti (naročito osnivajući prvu školu za obrazovanje/obuku studenata ili profesora francuskog koji su 1894. došli iz inostranstva u Pariz). Francuska alijansa omogućavala je pet značajnih uslova za širenje francuskog jezika i kulture u svetu tokom celog XX veka:¹⁹

- omogućavala je skup (ponekad sasvim jedinstven) Francuza ili prijalta Francuske u određenoj zemlji, okupljenih u jednom zajedničkom lokalnom odboru. Početkom XXI veka osnovano je više od 1.135 filijala u gotovo svim zemljama sveta;
- Bila je utočište za manjine koje su aktivno učestvovala u promovisanju Francuske, naročito kroz programe u domenu kulture i nastave jezika, koji su ponekad diskretno predstavljali i političku intervenciju u prilog Francuske;
- Alijansa je predstavnik idealne Francuske zahvaljujući svojim prošlim i sadašnjim izvanrednim kulturnim ostvarenjima;

¹⁹ Za ulogu Francuske alijanse pre 1914. godine i njenom mestu u okviru sredstava francuske kulturne akcije videti u: François Chaubet, *La Politique culturelle française et la diplomatie de la langue. L'Alliance française (1883–1940)*, n. d., str. 111–117.

- bila je pogodna platforma za podržavanje akcija Ministarstva spoljnih poslova, uprkos tome što su njeni lokalni odbori bili pravno nezavisni od francuske države i njenih predstavnika, pa čak i kada je bilo manjih sukoba između njih nakon 1945. godine;
- pružala je i dalje pruža institucionalnu osnovu za nastavu francuskog, koja je nadomestila nedostatke predavanja ovog jezika u sistemu lokalnog obrazovanja. Ova akcija kompenzacije znatno je pojačana od osamdesetih godina, pa francuske alijanse početkom XXI veka školuju više od 400.000 učenika;
- naposljetku, između 1945. i 1980. godine ova mreža Francuske alijanse naročito je bila okrenuta Južnoj Americi, dok je 80% državnog resorsa bilo usmereno ka Evropi i Africi. Tako je među njima postojala očigledna geografska komplementarnost.

Snage i slabosti sredstava spoljne kulturne akcije od 1980. godine

Teško je dati procenu ove spoljne kulturne akcije koja u očima posmatrača deluje kao ambivalentan paket mera. Neki od njih pripisuju mu izvanrednu vrednost – naročito stranci, pomalo zavidni zbog uspeha ove kulturne „katedrale” strpljivo građene tokom dva veka. Drugi, naprotiv, nikada nisu propuštali priliku da ga kritikuju. Ovi napadi zapravo su više usmereni ka glavnom rukovodiocu ovih mera – Ministarstvu spoljnih poslova, nego ka samim sredstvima kulturne akcije. Redovno je ukazivano na nedostatak efikasnosti i koordinacije neophodne ovom razjedinjenom kulturnom paketu (naročito ovim delom koji čini dvostruka mreža: Francuska alijansa i instituti/kulturni centri), nedostatak strateške vizije, pa čak i nestručnost kadra Ministarstva spoljnih poslova u Parizu. Može li se, dakle, na efikasniji način upravljati ovim paketom mera? Čini se da bi to još više potklo centralizovanje akcije čija vrednost prevashodno leži u sposobnosti da se na odgovarajući način prilagodi svakoj sredini. Treba li joj

dati i veću konzistentnost u geografskom i tematskom smislu? To bi podrazumevalo da se unapred usvoji set alternativa i da se delimično odustane od globalne akcije koja se raspršava u svim smerovima, a za koju su se Francuzi opredelili nakon 1945. godine. U važnom izveštaju ministarstva koji je 1979. napisao Žak Rigo pod naslovom *Spoljni kulturni odnosi* apelovano je na učesnike u spoljnoj kulturnoj akciji da se odlučno angažuju u tri domena: razvoju profesionalizma u kulturi, kulturnoj razmeni i audio-vizuelnoj saradnji. Ove preporuke bile su u najvećoj meri usvojene. Uprkos svojim nedostacima, ovaj paket mera nije bio rigidan, već je pokušao da se prilagodi novim uslovima na početku XXI veka.²⁰ No, ako izuzmemo probleme oko metoda delovanja koje treba modifikovati, da li se i danas može ponuditi privlačan sadržaj? Poput statusa Francuske kao osrednje ekonomske sile, i francuska kultura je početkom XXI veka pala sa svog pijedestala i danas zauzima mesto u okviru (veoma dobrog) proseka.²¹ Tako je, između ostalog, Kina 2008. preotela Francuskoj mesto treće ekonomske sile na tržištu umetnosti. Pa ipak, i dalje postoji velika „potražnja za francuskom kulturom” u svetu, o kojoj najbolje svedoče „Luvr u Abi Dabiju”, najavljen dolazak Rodenovog muzeja u Brazil i Centra „Žorž Pompidu” u Kinu, kao i ogroman uspeh velikih izložbi francuskog modernog slikarstva u Japanu. Francuski spoljni kulturni aparat još ima veliki značaj. No, usled veoma ograničenih finansijskih sredstava, njime se upravlja mnogo promišljenije nego ranije.

²⁰ François Chaubet (ur.), *La Culture française dans le monde 1980–2000. Les défis de la mondialisation*, predgovor Jean-Pierre Rioux, Paris, L'Harmattan, 2010.

²¹ Videti u: Donald Morrison i Antoine Compagnon, *Que reste-t-il de la culture française? Le souci de la grandeur*, Paris, Denoel, 2008. Što se tiče savremenog stvaralaštva, iako ima vidne rezultate u arhitekturi, plesu i izvođačkim umetnostima, pa čak i rok muzici u skorije vreme (*Air*, *Phoenix*, *Daft Punk*), Francuska gotovo da nije prisutna u domenu savremene vizuelne umetnosti na svetskoj sceni.

Slabosti

Sve do osamdesetih godina ovaj paket mera razvijao se bez većih promena u pogledu prioriteta (jezik) i metoda (nekonzistentno nizanje organizacija i geografskih izbora). Zapravo se činilo opravdanim da se ne menja ono što se pokazalo uspešnim” (Žan-Bernar Remon). Međutim, kada su krajem XX veka nastale brojne teškoće, to jednostavno šćekivanje događaja postalo je neodrživo. Pa tako, iako je u časopisu *Tajms* 29. novembra 2007. objavljena „smrt francuske kulture”, alarm o opasnoj situaciji u kojoj se našao francuski jezik u svetu zazvonio je mnogo ranije.

Relativno opadanje uticaja francuskog jezika i kulture

Dejvid Hjum još je 1976. prorekao neumoljivo širenje engleskog jezika: „Pustite Francuze da se ponose trenutnom kulturnom ekspanzijom francuskog jezika. Vaše ustanove u Americi, temeljne i u punom razvoju, obezbeđice engleskom jeziku još veću trajnost i stabilnost.” Iako nikada nije bio zaista univerzalan (jedino je predstavljao zajednički jezik evropskih elita u XVIII veku), francuski jezik zasigurno je mao svetsku ulogu tokom tri veka. Pa ipak, danas više ne može da se akmiči sa engleskim jezikom. Njegov značaj takođe je oslabljen i sve većom upotrebom španskog u Sjedinjenim Državama (tokom 2006 – 13% studenata uči francuski, a 50% španski jezik; 80% gimnazijalaca uči španski) ili portugalskog u Južnoj Americi. Francuski jezik će u narednim decenijama nesumnjivo morati da se suoči sa sve većim značajem kineskog jezika. Kriza u podučavanju francuskog jezika u brojnim državama sveta od početka sedamdesetih godina predstavlja opipljiv znak relativnog opadanja njegovog značaja (ipak, u apsolutnim brojkama, broj učenika se ipak povećava). Jedan od brojnih primera je Argentina, u kojoj je, uprkos izrazito velikom poštovanju francuske kulture, francuski jezik izbačen iz sistema srednjeg obrazovanja; Brazil je takođe ukinuo obavezno učenje francuskog jezika na prestižnoj diplomatskoj akademiji „Rio Branco” početkom devedesetih godina. Ranije pomenuta lingvistička uloga koju su od pedesetih godina imali pojedini francuski instituti da bi nadomestili nedostatke u nastavi

francuskog jezika na lokalnom nivou postala je još značajnija. Više nego ikad, instituti i kulturni centri, a pre svega francuske alijanse, sprovodili su lingvističku akciju u zemljama domaćinima. Uspeh ovih poslednjih sa 400.000 učenika u 2003. godini (56.000 učenika – 1953, 100.000 – 1962. i 260.000 – 1974. godine) ipak treba da se uzima sa posebnom rezervom. Isto tako, veliki uspeh mreže francuskih osnovnih škola i gimnazija u inostranstvu (danas ima 250.000 učenika u 130 zemalja) ponekad prikriva taj pad učenja francuskog jezika u lokalnim sistemima obrazovanja.

Isto to se može reći i za svetski imidž francuske kulture. Ona već tridesetak godina ima sve manji uticaj, ostala je iza Sjedinjenih Država u pogledu međunarodne vidljivosti u brojnim ključnim domenima (od vizuelnih umetnosti od početka šezdesetih godina, do književnosti danas), a takođe se na svim poljima takmiči sa novim pridošlicama na svetskom stvaralačkom tržištu (azijska kinematografija, južnoamerički roman, savremeno nemačko i britansko slikarstvo).

Francuska ima u izvesnom broju država kulturni imidž zemlje opsednute svojom slavnom prošlošću²², dok su druge nacije uspele ili da na bolji način nametnu svoj moderni izlog (Nemačka i Berlin, Brazil), ili da predstavse sebe kao mladu snagu, spremnu na kulturnu ekspanziju u budućnosti, poput Španije i Kine (videti deseto poglavlje za nove svetske sile i njihovu spoljnu kulturnu akciju).

Delimično neodgovarajući paket mera u kulturi

Ovim nazivom možemo obuhvatiti čitav niz problema. Neki od njih vezani su za kulturnu mrežu i njene aktere, a drugi za spoljnu kulturnu akciju vođenu iz Pariza.

Na prvom mestu, jedan od problema tiče se tromosti nepokretne baštine (naročito gimnazija i instituta) koja ponekad ograničava geografsko širenje. Tako je, na primer, od stotinu maturanata francuskih

²² Kao što pokazuju nezvanične ankete koje je osamdesetih godina sproveo nekoliko francuskih diplomatskih službi u Južnoj Americi – videti u: Denis Rolland, *Du paradigme culturelle au paradigme normale. L'image de la France en Amérique Latine depuis 1980*, u: François Chaubet (ur.) *La Culture française dans le monde 1980–2000. Les défis de la mondialisation*, n. d., str. 197–224.

imnazija u Južnoj Americi početkom 2000. godine samo dvanaestak nastavilo školovanje u ustanovama višeg obrazovanja u Francuskoj. Druga problematika vezana je za krizu instituta i kulturnih centara, koji su bili sve podijeljeniji između tehničkog pristupa jezika usmerenog na ciljanu publiku, s jedne (francuski u trgovini, francuski u pravu i d.d.), i manje-više sofisticiranih intelektualnih aktivnosti (kulturnih i univerzitetskih), s druge strane.²³ Konačno je između 1910. i 1960. godine pod rukovodstvom bivših učenika *Ecole normale*, pronađena uspješna sinteza predavanja jezika i kulturno-humanističkog sadržaja, pri čemu je književnost bila ključ koji je francuskim akterima u inostranstvu omogućio skladnu i jednoglasnu ulogu. Naposljetku, profesionalizacija kulturnih diplomata (kulturnih savetnika, direktora instituta) u kontekstu svetske konkurencije postaje sve važnija, naročito imajući u vidu da neki od njih ne znaju jezik zemlje domaćina, ili jednostavno ne poseduju neophodne kvalifikacije za obavljanje date funkcije. U Rigoovom izveštaju podvučena je nesporna važnost profesionalnog razvoja svih aktera u ovom procesu. Privatna mreža Francuske alijanse je u velikoj meri ostvarila taj cilj, dok je državna mreža bila mnogo manje uspješna u tome.

Poslednji veliki problem tiče se vođenja spoljne kulturne akcije. Analize su ukazale na usitnjavanje organizacija na pet agencija 2010. godine (Francuski institut, agencija Campus France, Francuska agencija za razvoj, Agencija francuskih ustanova u inostranstvu i Francuska međunarodna ekspertiza – *France expertise internationale*), ne računajući i spoljnu audio-vizuelnu mrežu i Francusku alijansu. Zakon donet 27. jula 2007. godine nije odobrio osnivanje velike transverbalne agencije koja bi mogla da na integralan način upravlja procesima kulturne diplomatije. Ova kritika na račun suviše razjedinjene akcije često se ponavljala i zapravo je karakteristična za sve periode. No, i dalje su suprotstavljena stanovišta o vrednostima i ograničenjima obedinjenog delovanja u vrhu javne diplomatije.

Kakvu spoljnu kulturnu akciju treba voditi?

Sa povećanjem interesovanja za radiodifuzne tehnologije (osnivanje medijateka) sedamdesetih godina prioriteti francuske kulturne akcije nisu više bili tako jasni kao ranije. Da li će se od tog trenutka davati prioritet vestima i kulturi nauštrb jezičkom aspektu? Tačno je da je za trideset godina uloženi veliki trud na polju radiodifuznih tehnologija, i da je na taj prioritet ponovo ukazano 2002. godine. Od osnivanja Francuskog međunarodnog radija (1983), kanala TV5. (višestran frankofoni kanal, 1984), preko CFI (1989, programski arhiv) i *France 24*, pokrenutog decembra 2006. godine (ovaj kanal, na kome su vesti na francuskom, engleskom i arapskom jeziku išle bez prekida, pratilo je četrdeset miliona gledalaca tokom 2009. godine), država im je konstantno pružala finansijsku podršku.

Druga problematika ticala se veza između ekonomije i kulture, kako je primetio Žak Lang početkom osamdesetih; prevod pojma kultura u „kulturnu industriju“ nametnuo se osamdesetih godina, naročito u evropskim okvirima (*Eureka Audiovisuel*), dok su zapravo velike američke medijske kuće bile svemoćne (udeo tržišta američkih filmova u Evropskoj uniji porastao je sa 56% na 76% između 1985. i 1995. godine). Štaviše, u kontekstu budžetskih restrikcija, veća geografska specijalizacija kao da se nametnula sama od sebe oslanjajući se na politike koje su ciljale velike svetske oblasti (takvih ima 12 ili 13, kao što su englesko i nemačko govorno područje), kao i na izbor zemalja platforami (ključnih za sprovođenje francuskog uticaja – *prim. prev.*). Unutar ovog suženijeg aparata pojedini analitičari savetuju da se prevashodno sarađuje sa zemljama koje predstavljaju glavni cilj francuskog uticaja, evropske i frankofone zemlje²⁴, bez kojih bi se čitav projekat uticaja srušio sam od sebe.

²⁴ Videti efektno zalaganje za koncentrisanje sredstava na frankofone i evropske zemlje bivše direktorke kulturne direktorice Ministarstva spoljnih poslova An Gazo-Sekre, *Francophonie et diplomatie d'influence, Géoeconomie*, jesen 2010, str. 39–56.

²³ Pierre Grémion, *Les centres culturels français en Europe dans les années 70*, u: Raymond Moulin (ur.), *Sociologies de l'art*, Paris, L'Harmattan, 1999, str. 47–60.

Smanjivanje budžeta za kulturnu akciju prema inostranstvu

Tokom „dvadeset slavnih godina” (1955–1975) Ministarstvo spoljnih poslova, kao i drugi spoljni kulturni akteri raspolagali su prilično velikim fondovima. Međutim, oni će se sve više smanjivati od početka devedesetih godina. Naročito su se istrošila finansijska sredstva Ministarstva, i to pre svega kulturna komponenta njegovog budžeta (ona se smanjila na 42% tokom 2000. pošto je dostigla 65% početkom sedamdesetih godina). Malo više od milijardu evra tokom 2002. godine dostiglo je iznos od 89% koje je Ministarstvo spoljnih poslova dodelilo javnoj kulturnoj diplomatiji. Ta finansijska ograničenja onemogućila su Francuskoj da se takmiči sa drugim velikim zemljama; u današnje vreme, u Južnoj Americi ukupan broj stipendija koje nudi Francuska često je deset–petnaest puta manji od onoga što nude Sjedinjene Države. U pojedinim delovima sveta Francuska je morala da zatvori određeni broj kulturnih ustanova (poput onih u Nemačkoj i Španiji), a bilo je i mnogo onih koje su se jedva održale. Naravno, druga ministarstva, poput Ministarstva kulture, delimično su nadoknadila budžetske deficite Ministarstva spoljnih poslova. Zbog manjka u budžetu nisu se ostvarili planovi predviđeni u raznim državama, kao što je, na primer, nedavno bio slučaj u Vijetnamu (program za obrazovanje novinara i podsticanje pisanja doktorskih teza u oblasti društvenih nauka na francuskom jeziku). Budžet za francuske spoljne radiodifuzne mreže ostao je, uprkos velikim uložnim sumama, manji u odnosu na njene velike rivale. U *France 24*, kanalu za dvadesetčetoročasovne vesti na tri jezika (francuskom, engleskom i arapskom) uloženo je 2010. godine 102 miliona evra, dok je *Deutsche Welle*, njegov nemački ekvivalent, dobio 307 miliona evra, a *CNN* raspolagao budžetom od 650 miliona dolara.

Snage: postojanje tradicije žive kulturne akcije

Svetska mreža institucija koja ne košta mnogo

U vremenima u kojima računovođe vode glavnu reč, i u kojima su budžeti ograničeni u svakom smislu, može se reći da su fondovi spoljne kulturne mreže bili mali (instituti i kulturni centri, kao i dva–sta subvencionisanih francuskih alijansi). U toku 2008. fond je iznosio 138 miliona evra, odnosno 10% od ukupnih troškova spoljne kulturne diplomatije (malo manje od godišnje subvencije za Operu u Parizu od 190 miliona, i dvostruko manji od budžeta Francuske nacionalne biblioteke koji je iznosio 300 miliona).²⁵ Čini se da je ovaj iznos od 138 miliona dokaz da je moguće da jedna ogromna mreža opstane sa minimalnim troškovima iako je ona zapravo više preživljavala nego što je bila usmerena ka istinskom razvoju. Međutim, ova geografska rasprostranjenost nije u potpunosti fiksirana i delimično se menja restrukuracijom sistema (već dvadesetak godina se u Nemačkoj zatvaraju kulturni centri da bi se otvarali u istočnoj Evropi) ili zamenjivanjem (francuske alijanse, koje su bile do pet puta jeftinije, preuzele su ulogu pojedinih kulturnih centara). Ova mreža se modernizovala u pogledu određenih, veoma značajnih pitanja zahvaljujući planu razvoja medijateka (1993. godine), kao i akciji sistematičnog i solidarnog obrazovanja njenog raznovrsnog osoblja (bibliotekari, nastavnici francuskog jezika). Može se reći da internet, iako neophodan i veoma korisan (*TV5*, na primer, ima izvanredan sajt za učenje francuskog jezika u kome učestvuje 55.000 profesora), ipak ne može da zameni lični kontakt u okviru jednog brižno uređenog prostora.

²⁵ Za podatke iz 2002. godine videti u: Alain Lombard, *Politique culturelle internationale. Le modèle français face à la mondialisation*, Paris, Maison des cultures du monde – Babel, 2003, str. 85, fusnota 1 (1,35 milijardi evra za celokupni budžet javne diplomatije) i str. 131–132 za raspodelu ove sume (jedna trećina za Agenciju za predavanje francuskog jezika u inostranstvu, trećina za naučnu i kulturnu saradnju, i šestina za akciju radio–difuzije). Od 2002. ovaj udeo za radio–difuziju se znatno povećao i danas iznosi više od 20%.

Kulturna atraktivnost Pariza i Francuske

Interni komponenta spoljne kulturne akcije obuhvata dinamičnost francuskih kulturnih aktera, s jedne, i kapacitete Francuske da primi druge kulture, s druge strane. Naposljetku, reciprocnost kulturne razmene je ponovo na dnevnom redu u današnje vreme. Izvoz sopstvene kulture sada se zasniva na primanju Drugog. Spoljna kulturna akcija treba da se zasniva na ovom principu različitosti, i „bratstva” kultura, prema rečima Andrea Malroa. Dugo smatrana narcisoidnom i arogantnom na kulturnom i intelektualnom planu, Francuska je, od sedamdesetih godina, znatno promenila svoj stav, vrednujući i odlučno promovirajući inovativne inostrane umetničke prakse. Bilo da je reč o američkom savremenom plesu, promovisanom na Jesenjem festivalu u Parizu 1972. godine, afričkoj umetnosti, evropskom teatru prisutnom svake godine na festivalu u Avinjonu, ulozi Pozorišta nacija²⁵ i Kuće kultura sveta u Parizu²⁶ ili prevodima stranih romana, brojni su primeri francuske otvorenosti prema umetničkim radovima iz celog sveta. Pariz je u tom kontekstu ostao vodeća kulturna prestonica i mesto okupljanja svih kultura. Takođe predstavlja i glavnu turističku destinaciju, čiji su muzeji najposećeniji u svetu (Luvr je primio 7,5 miliona posetilaca 2005. godine, a Centar „Žorž Pompidu” 5,3 miliona, dok je Britanski muzej obišlo 4,8 miliona ljudi). No, Pariz i Francuska i dalje su zadržali izvesnu kulturnu i intelektualnu moć iako je nestao uticaj koji je Pariz imao dvadesetih i potom šezdesetih i sedamdesetih godina (sa velikim brojem izgnanika iz istočne i centralne Evrope, kao i iz Španije i Južne Amerike). Što se knjiga i prevođenja tiče, francuski je bio drugi jezik prevoda, sa 10% knjiga prevedenih u svetu 2005. godine (65% za engleski), dok je izvoz francuskih knjiga (ne računajući izvoz u francuske kolonije – DOM TOM) činio 20–22% od ukupne prodaje u ovom sektoru.²⁷

²⁵ Atelje 212 gostuje na festivalu Pozorište nacija u Parizu 1977. godine, a Mira Trailović postaje umetnički direktor Pozorišta nacija 1980. godine. – *Prim. prev.*

²⁶ Osnovana 1982. i dugo vremena pod upravom Šerifa Kaznadara, Kuća kultura sveta bila je jedno od glavnih mesta za prijem inostranih, pre svega tradicionalnih, kultura u Francuskoj. Videti u: *L'international de l'imaginaire*, br. 20, *Cultures du monde, matériaux et pratiques*, Paris, Actes Sud/MCM, 2005.

²⁷ Jean-Yves Mollier, *Le Livre français à l'étranger. De la loi Lang à nos jours*, u: François Chaubet (ur.), *La Culture française dans le monde*, n.d., str. 95–110.

Frankofonija: prednost?

Neki smatraju da je Frankofonija adut koji Francuska do sada gotovo da nije upotrebila. Ovde je reč o institucionalizovanom aparatu koji su u periodu 1969–70. osnovali u Niameju (Niger) državnici Habib Burgiba, Norodom Sihanuk, Leopold Sedar Sengor i zemlje „kojima je bila zajednička upotreba francuskog jezika”, da bi ostvarili multilateralnu saradnju u različitim domenima, poput ekonomije i obrazovanja. Pre nego što je 2010. godine okupila više od sedamdeset država, i 500 miliona pojedinaca, treba podsetiti da je ideja Frankofonije potekla iz Afrike i da mnogo duguje intuiciji i razmišljanju Sedara Sengora!

Međutim, prvobitni greh kolonizacije dugo je uticao na ciljeve ovog projekta, pa u prvih petnaest godina nije realizovano gotovo ništa. Zapravo je sve do sredine osamdesetih godina Francuska bila veoma sudržana prema Frankofoniji, u isto vreme iz straha da će biti optužena za neokolonijalizam (uprkos golističkoj politici o prevashodnoj brizi za Afriku na političkom i ekonomskom planu), kao i zbog prioriteta koji je dala kulturnoj diplomatiji i jezičkoj akciji univerzalnog karaktera. No, sve veći problemi s kojima je bila suočena francuska diplomatija naveli su francuske čelnike da traže još veću podršku ove frankofone internacionalne organizacije, kako na političkom, tako i na kulturnom planu. Samiti državnika frankofonih zemalja, od prvog okupljanja u Fontenblou 1986. godine, ukazuju na sve veću politizaciju u organizovanju Frankofonije (na samitu u Hanoju 1997. godine odlučeno je da se definiše nova funkcija generalnog sekretara Frankofonije). Što se njih tiče, u dvostrukom kontekstu globalizacije običaja i senzibiliteta izazvanim kulturnim industrijama, i usled toga u porastu interesa za razvoj sopstvenih kulturnih identiteta, mnoge frankofone zemlje odlučile su da povežu jezik, kulturu i kulturnu raznolikost.²⁸ Na samitu na Mauricijusu 1993. godine odlučeno je da se podrži francuska akcija u prilog „kulturnom izuzeću” u procesu usaglašavanja oko Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT)*. Prešavši tako s jezika na

²⁸ Dominique Wolton, *Un atout pour l'autre mondialisation*, u: Hermès, br. 40, *Francophonie et mondialisation*, str. 360–378.

* General Agreement on Tariffs and Trade (GATT, na francuskom: Accord général sur les tarifs douaniers et le commerce, Agéac). – *Prim. prev.*

kulturu, Frankofonija je uspela da olabavi ograničenja jednojezično-
stisti i prihvati višejezičnost, u meri u kojoj je odbrana francuskog jezi-
ka u svetu takođe podrazumevala i odbranu drugih jezika²⁹ i kulturne
raznolikosti.²⁹ Važan pokazatelj ovog porasta moći Frankofonije od
devedesetih godina predstavlja *Konvencija o podršci raznolikosti kul-
turnih izraza* koju je izglasao Unesko 2005. godine, što je omogućilo
integrisanje brojnih identiteta i otvaranje ka svetu (videti deseto
poglavlje). Isto tako, akcija striktno vezana za oblast kulture i jezika
koju su vodile Frankofone zemlje dobila je novi podsticaj delovanjem
niza aktera, poput Agencije frankofonih univerziteta (AUF), multila-
teralnog kanala TV5 (176 miliona gledalaca 2006. godine u odnosu na
260 miliona koje je imao CNN i 281 milion gledalaca *BBC Worlda*) ili
Univerziteta Sengor u Aleksandriji (135 studenata na postdiplomskim
studijama između 2004. i 2006. godine). Pored TV5, može se reći da
AUF predstavlja najveći uspeh Frankofonije.

AGENCIJA FRANKOFONIH UNIVERZITETA (AUF)

Organizovanje univerzitetske Frankofonije datira iz 1961. kada je
osnovana Asocijacija univerziteta delimično ili potpuno na francuskom
jeziku. Ta asocijacija univerzitetskih nastavnika sve do danas je sačuvala
svoju akademsku nezavisnost jer i dalje ima većinu u Administrativnom
savetu. Ipak, tek se 1989. godine to udruženje približilo političkoj Franko-
foniji i postalo jedan od njenih aktera, stičući tako i pravo na finansiranje.
Pošto je postala i zvanično Asocijacija frankofonih univerziteta – AUF,
stalno se povećavao broj njenih članova, dostigavši 2010. godine 759
članova u 89 država, čiji je cilj bio da rade na uspostavljanju intelektu-
alne mreže saradnje.³⁰ Akcija ove asocijacije početkom XX veka imala
je četiri programa. Prvi je obuhvatao jezičku saradnju i imao za cilj da

* Tako je u Beogradu 2012. godine *Dane Frankofonije* otvorio marokanski film
Izvor snimljen na arapskom jeziku. – *Prim. prev.*

²⁹ Francuska je doprinela razvoju afričke kinematografije, dajući internacionalni
status brojnim filmskim festivalima poput onih u gradovima Hueu, Dakaru, Tunisu
i Uagaduguu.

³⁰ Međunarodna asocijacija frankofonih univerziteta primila je u svoje članstvo
Univerzitet u Beogradu i Univerzitet umetnosti u Beogradu. – *Prim. prev.*

pomogne obuku predavača francuskog (600 predavača u Maliju između
2005. i 2007. godine); drugi se ticao demokratije i pravne države; treći
je bio usmeren na podršku obrazovanju finansiranjem 2.000 stipendista,
osnivanje izuzetnih regionalnih centara (kao onaj u Bamaku za istraživa-
nja o malariji), razvoj numeričkih frankofonih kampusa ili obrazovanje na
daljinu; četvrti se bavio održivim razvojem. Međutim, sa budžetom od 35
miliona evra, novac se teško delio. Pa ipak, nema sumnje da je AUF slu-
žio za primer spremnošću da angažuje sve svoje članove i velikom željom
da se stvori „zajednički prostor“, koji će biti mnogo više od „globalnog
prostora“.

Međutim, ograničenja i prepreke Frankofonije i dalje su bili brojni.
Organizacija koja 75% budžeta dobija od države, Frankofonija je za-
držala isuviše francusku fizionomiju jer je nedovoljno podržavaju druge
severne frankofone zemlje (Belgija, Luksemburg, Kanada). Takođe, ne-
dostajala su joj i finansijska sredstva imajući u vidu značaj i veliki broj
potreba; TV5 je, na primer, imao samo sto miliona evra, dok je „Arte“
raspolagao sa 400 miliona evra. Postavilo se i pitanje efikasnosti or-
ganizacije jer su mnogi članovi Međunarodne organizacije Frankofonije
samo držali velike govore umesto da nešto konkretno i preduzmu; tako je
malo zemalja u okviru OIF-a bilo spremno da podrži vidljivosti TV5 da-
lji mu status kanala. Naposljetku, pitanje prijema pojedinaca, naročito
studenata iz Afrike, nailazilo je na sve veće probleme zbog restriktivnih
politika bogatih zemalja (vizni režim, smeštaj). Dokaz ovog zaostatka je
činjenica da Francuska već dugo nije sagradila nešto poput Međuna-
rodnog studentskog grada u Parizu koji je nastao dvadesetih godina XX
veka. Jezička komponenta „frankofonog“ projekta, koja je obuhvatala
podsticanje jezičkog pluralizma, bogaćenje matičnog francuskog jezika
od strane Francuza ili širenje francuskog jezika zahvaljujući predavačima
koji nisu francuske nacionalnosti (Libanci i Marokanci, na primer), nije uvek
bila predstavljena kao izazov po sebi. Činjenica je da se Frankofonija
našla na raskrsnici. Treba li da se usmeri na to da se postavi kao „zona
uticaja“, ili da skromnije i efikasnije radi na stvaranju prostora jezičke i
kulturne solidarnosti? Nema sumnje da će brojne zajedničke akcije kana-
la TV5 i AUF-a, a ne rizična razmatranja o njenoj budućoj geopolitičkoj
ulozi, omogućiti da se Frankofoniji da smisao.

Rezultat ove francuske spoljne kulturne akcije treba da se izni-
jansira, i treba uvek ostati obazriv, pa čak i kritičan prema brojnim
hagiografskim diskursima karakterističnim za dobar deo literature u

ovoj oblasti.³⁰ No, ova spoljna akcija nesporno je predstavljala jedan od najvažnijih faktora širenja francuskog uticaja u XX veku. Staviše, jedna od velikih promena u okviru ovih mera u XX veku odnosi se na širenje domena kulture i na naučnu i tehničku saradnju, s jedne, kao i na sve uže veze između kulture i ekonomije, s druge strane (ovo drugo je upravo potkrajignuto naučnom i tehničkom razmenom i praksom „saradnje“). Isto tako, Francuska je malo-pomalo prelazila sa prilično unilateralnog sprovođenja kulturne akcije („širenje francuske kulture“) na ravno-pravnu intervenciju. Što se tiče aktuelne situacije, podaci nisu tako pouzdani jer se aktivnosti sada odvijaju u veoma konkurentnom kulturnom i audio-vizuelnom kontekstu (u svetu postoji 27.000 kanala). Nostalgiočno glorifikovanje kulturne prošlosti u današnje vreme više nije dovoljno da garantuje uspeh. Iako Francuska ne polaže više pravo na univerzalnost (preuveličanu) svog jezika i kulture, ona je ipak ostala veoma vidljiva u svetu u domenu kulture. Još postoji jedna veoma slična „potražnja za francuskom markom“ koja se i dalje iskazuje kada su posredi njen jezik i kultura.³¹ Ovi zahtevi danas zapravo dolaze iz zemalja koje nisu toliko direktno vezane za francusku kulturu, poput država anglofone Afrike i Azije. No, činjenica je da ovu akciju u inostranstvu uvek prati rizik, i da se nikada ništa ne može definitivno steći. Tako je bilo i 1883. kada je osnovana Francuska alijansa, u svetu u kome je francuski jezik ipak imao prvenstvo među elitama; a i početkom šezdesetih kada je Francuska imala solidne finansijske resurse, prestižan politički diskurs i intelektualne trendove koji su bili u fokusu svetske pažnje. No, možemo se zapitati, kako je to 1994. godine formulisao glavni sekretar Francuske alijanse Žan Arzik, da li je ovaj dileki horizont spoljne kulturne akcije i dalje neophodan u jednoj zemlji „gundala koji i dalje imaju potrebu za snovima“. Svaka zemlja mora da pronađe smisao svog postojanja, a Francuska je oduvek nastojala da svoju istorijsku sudbinu iskaže kroz sposobnost da jasno govori celom

svetu. Ta ubeđenost da je neophodno izaći iz svog malog teritorijalnog heksagonalnog perimetra, zahtevala je da se koristi francuska spoljna kulturna akcija kao sredstvo ostvarenja tog cilja. Ipak, Francuska kulturna akcija je na sreću znala i da, malo-pomalo, u toku veka koji je prošao, i uči od drugih kroz saradnju i razmenu.

³⁰ U tom smislu treba pročitati zanimljiv kritički tekst Ksavijea Norta o ovoj hagiografskoj tradiciji i njenoj naivnosti: *Portrait du diplomate en jardinier sur l'action culturelle de la France à l'étranger, Le Banquet*, br. 11, 1997, str. 107–128.

³¹ Francuski jezik je ostao drugi u svetu što se tiče globalnog uticaja (broj govornika, prisutnost na internetu, status diplomatskog jezika u međunarodnim organizacijama, broj prevoda, broj Nobelovih nagrada).